

DOCUMENTA HISTORICA 87.

Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

**BUKOTT PÜSPÖKÖK, ERETNEKEK,
POGÁNYOK
(Késő római szöveggyűjtemény 2.)**

A dokumentumokat fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta:

**HAJDÚ ATTILA, HORVÁTH BEÁTA, KÓSA MAJA,
MIHÁLYKÓ ÁGNES ÉS SZABÓ ÁDÁM ÁGOSTON**

Szeged 2012

Jelen kiadvány megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja.

A Documenta Historica eddig megjelent számai:

1992

1. Az 1887-es földközi-tengeri egyezmények. [Nyemcsok Attila] *(elfogyott)*
2. A tiltsiti béke (1807. júl. 7.). [Szász Erzsébet] *(elfogyott)*
3. Talleyrand, Charles-Maurice: Értekezés annak előnyeiről, hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk. [Szász Géza]
4. A schönbrunni béke (1809. okt. 14.). [Szász Erzsébet]
5. Edvard Benes: Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldoztának történelmi bemutatása). [Gulyás László] *(elfogyott; utánnymás: 23. sz.)*
6. Korai angolszász törvények I. A kenti törvények. [Szántó Richárd] *(elfogyott)*
7. Az 1939-40-es finn-szovjet háború dokumentumai. [Engi Imre]
8. Dokumentumok az orosz-szovjet törekvésekről a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére (Konstantinápoly-egyezmény, 1915; német-orosz tárgyalások, 1940). [Boros Tamás]

1993

9. A Birodalom és Észtország. A szovjet-észti szerződések megszületésének dokumentumai (1939 szeptember). [Vandlik Krisztina]
10. Edward Balliol skóciai hadjárata. Részletek a Lanercosti krónikából és a bridlingtoni kanonok Gestájából. [Kiss Andrea]
11. Az 1943 decemberi Benes-Sztálin-Molotov megbeszélések dokumentumai. [Gulyás László]
12. Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szept. 3.). [Kökény Andrea]
13. Új bécsi tudósítások a kiváló Schwarzenberg grófnak a tatai, veszprémi és palotai erődök és más helyek elfoglalásáról, a szigeti erőd összeomlásáról és a Törökország ban napról- napra erősödő hanyatlásáról (1599). [Lévai Judit]
14. 1789 Franciaországa a panaszok tükrében. [Gyuricza Róbert]

1994

15. Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. [Wölfinger Ildikó]
16. Volgái német dokumentumok (1918-1941). [Opauszi István]
17. Az 1916. évi arab felkelés kiáltványa. [Ferwagner P. Ákos, Lőkös István]
18. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Varga Vanda Éva] *(elfogyott; utánnymás: 34. sz.)*

1995

19. A Constantinus-i adománylevél (Donatio Constantini - VIII. sz.). [Piti Ferenc] *(elfogyott)*
20. A Hét Sziget Köztársaság és Kapodisztriasz. [Szász Erzsébet]
21. A lengyel emigráns kormány és a Szovjetunió kapcsolatfelvételének dokumentumai, 1941. [Csösz László]
22. Németország két megosztási terve (Morgenthau-terv, Frankfurti dokumentumok). [Mayer János]
23. Edvard Benes: Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldoztának történelmi bemutatása). [Gulyás László] (az 5. sz. utánnymása).
24. Az 1849-es magyar-velencei szerződés. [Krámlai Mihály]
25. Az Anitta-felirat (i. e. 1600 körül). [Bolega Erika]

DOCUMENTA HISTORICA 87.
Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

**BUKOTT PÜSPÖKÖK, ERETNEKEK,
POGÁNYOK**
(Késő római szöveggyűjtemény 2.)

A dokumentumokat fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta:

**HAJDÚ ATTILA, HORVÁTH BEÁTA, KÓSA MAJA,
MIHÁLYKÓ ÁGNES ÉS SZABÓ ÁDÁM ÁGOSTON**

Szeged 2012

A dokumentumok forrásai:

- BAYARD, L.: *Cyprien, Correspondance* I-II, 2. kiad. Párizs, 1961-62, Collection Budé
- SCHAFF, PH.: *Ante-Nicene Fathers* 5. köt. 1885 (digitalizálva: 2004), Christian Classics
Ethereal Library
- BELL, H. I. – CRUM, W. E. (ed.): *Jews and Christians in Egypt. The Jewish Troubles in
Alexandria and the Athanasian Controversy*. London, 1924.(=P.Lond. VI.) 58–61. valamint
<http://papyri.info/ddbdp/p.lond;6;1914>
- KRUEGER, P. (ed.): *Codex Iustinianus*. Berolini, 1892.
- MOMMSEN, TH. (ed.): *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis*. Berolini,
1905.
- PREISENDANZ, K. – ABT, A. (ed.): *Papyri graecae magicae. Die griechischen Zauberpapyri I,*
unter Mitarb. von Abt, A.... [et al.]. Papyri Graecae Magicae. Leipzig, 1928.
- PREISENDANZ, K. – DIEHL, E. (ed.): *Papyri graecae magicae. Die griechischen Zauberpapyri*
II, unter Mitarb. von Erich Diehl – Sam Eitrem – Adolf Jacoby. Papyri Graecae Magicae.
Leipzig, 1931.
- SCHOELL, R. (ed.): *Novellae*. Berolini, 1895.
- S. Aurelii Augustini OPERA OMNIA - Acta seu disputatio contra Fortunatum, liber unus:
Augustinus Hipponensis: Contra Fortunatum.
http://www.augustinus.it/latino/contro_fortunato/index.htm

Szakmai és nyelvi lektor:

ALMÁSY ADRIENN, CSIZMÁR OSZKÁR, ILLÉS IMRE ÁRON,
SZÉKELY MELINDA

Szerkesztette:

SZÉKELY MELINDA

Sorozatszerkesztő:

FERWAGNER PÉTER ÁKOS

© SZTE BTK Történész Diákkör, 2012

© Hajdú Attila, Horváth Beáta, Kósa Maja, Mihálykó Ágnes és Szabó Ádám Ágoston, 2012

HU-ISSN 1216-0954

Tartalom

Előszó.....	4
Bukott és eretnek püspökök.....	5
Athanasios és a melitiánusok.....	17
Pogány himnuszok, mágikus praktikák.....	30
Zsidók és eretnekek közfeladat-ellátása.....	41
Augustinus a manicheusok ellen.....	45
Tájékoztató irodalom.....	48
Summary.....	54

Előszó

Késő római szöveggyűjteményünk 2. kötetébe elsősorban vallástörténeti szempontból érdekes szövegeket válogattunk. A gyűjtemény legtöbb forrása Afrikához kapcsolódik: Cyprianus és Augustinus Észak-Afrika nyugati részéhez, a papiruszok és az osztrakon Egyiptomhoz.

Az 1. fejezetben Cyprianus két levelének fordítását közöljük, amelyekben a szerző elsősorban a bukott püspökök (*lapsi*) problematikájával foglalkozik. Cyprianus karthágói püspöksége alatt zajlott a Decius-féle keresztényüldözés, ekkor a kötelező áldozatbemutatás miatt sokan hittagadást követtek el. A későbbi visszafogadásukkal kapcsolatban súlyos viták alakultak ki az egyházon belül. A levelekben Cyprianus olyan gondolatokat is megfogalmaz, amelyek a későbbi vitás kérdéseket vetítik előre; ezek több mint egy évszázadra meghatározták az afrikai kereszténység történetét.

A hitükben megingott püspökök témájához kapcsolódik a 2. fejezetben közölt görög nyelvű papiruszlevél is, amely a korai egyháztörténet papiruszon ránk maradt forrásai közül az egyik legértékesebb. A levél a 335-ös tyrosi zsinatot megelőző alexandriai eseményekről számol be. A levél szerzője, a melitánus Kallistos leírja, hogyan bántalmazták Athanasios patriarcha párhívei az Alexandriában összegyűlt melitánusokat, valamint utal Athanasios híveinek konstantinápolyi tevékenységére is.

Papiruszon és osztrakonon fennmaradt himnuszokat és mágikus recepteket válogattunk a 3. fejezetbe. A görög nyelvű szövegek jól tükrözik a késő római Egyiptom vallási sokszínűségét. A fordítások közül talán az egyik legérdekesebb a himnuszalkotás és a mágikus varázslatot egyesítő Hekaté-Artemis-Seléné himnusz. A papiruszok értelmezése az esetek nagy részében olyannyira problémás, hogy szükségesnek láttuk a kötetben a görög eredetit is közölni. A szövegértelmezés nehézségei miatt a fordítók kommentárokat is fűztek a szövegekhez.

A kötetben két rövidebb fejezet szerepel még a zsidók és eretnekek közfeladat-ellátásának jogi szabályozásáról és Augustinus manicheusok ellen írt művéből.

A fordításokat a tudományos diákköri munkában részt vevő hallgatók bevonásával készítjük. A lektorok áldozatos munkáját hálásan köszönjük.

Szeged, 2012. január

Székely Melinda

Bukott és eretnek püspökök¹

A 3. századi kereszténység problémái Szent Cyprianus leveleinek tükrében

A Thascius Caecilius Cyprianus (200/210-258) karthágói püspök a latin nyelvű keresztény irodalom egyik legelső szerzője, akinek művei nemcsak teológiai, hanem (egyház)történeti szempontból is nagy jelentőségűek. Ugyanis, bár csak felnőtt korában tért meg, mégis tíz éven keresztül állt városa egyházának élén, és ezalatt sok olyan esemény történt, melyek maradandó hatást gyakoroltak a kereszténységre – ezek természetesen az írásaiban is megjelennek. Az első ilyen esemény a Decius-féle keresztényüldözés volt (250-251). A császár a birodalom összes provinciájában súlyos büntetés terhe mellett megparancsolta a lakosoknak, hogy mutassanak be áldozatot a hagyományos római istenek oltárán, ami a keresztények számára bálványimádást jelentett volna. Így rengetegen kerültek börtönbe vagy haltak mártírhálált, de mégsem ez lett a legnagyobb csapás az egyházra. Sokan akadtak ugyanis, akik hajlandók voltak teljesíteni a császári parancsot, és elkövették a hittagadást; őket hívták bukottaknak (*lapsi*). Legtöbbjük az üldözés végeztével megbánta tettét, és visszatérésért folyamodott az egyházba, ami éles vitákat váltott ki: létrejött egy radikális párt, amely végérvényesen kizárta volna a bukottakat, mivel azok súlyos bűnét a földön senkinek nincs hatalma megbocsátani. Mások engedékenynek bizonyultak, és már csekély bűnbánat után visszafogadták volna őket; ebben a pártban sok ún. hitvalló is akadt, akik az üldözés során a börtön és a kínzások súlya alatt sem törtek meg, és emiatt – Istennél szerzett érdemeikre hivatkozva – követelték maguknak a megbocsátás jogát, ami addig csak a püspökök számára volt fenntartva. Az egyre éleződő ellentétek közepette Cyprianus helyzete azért is számított különösen nehéznek, mert ő az üldözés elején elhagyta a várost, leveleivel irányítva tovább a híveket, és magatartásának helyességét többen kétségbe vonták. Hazatérése után három részre szakadt a karthágói egyház: az engedékeny és a radikális “párt” is ellenpüspököt állított, míg Cyprianus (kezdeti szigor után) mérsékelt álláspontot foglalt el a bukottak kérdésében, amelyet azután tovább enyhített, végül 253-ra (mivel egy újabb üldözés fenyegetett) már minden bukottat visszafogadtak. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a római püspöki szék megürült, majd a – részben Cyprianus támogatásával – pápává választott Corneliuszal szemben itt is létrejött egy szakadár felekezet, Novatianus radikális csoportja. Hosszas viták és küzdelmek után az egymást segítő Cyprianusnak és Corneliusnak végül sikerült megszilárdítaniuk a helyzetüket, de nem sokkal ezután Cornelius meghalt. A 254-ben

¹ Fordította, a jegyzeteket és a bevezetőt írta: SZABÓ ÁDÁM ÁGOSTON.

megválasztott Stephanus pedig hamarosan éles vitába bonyolódott karthágói kollégájával egy olyan kérdésben, amelynek messzeszemő teológiai következményei lettek: Novatianus eretnek csoportja ugyanis ekkorra még nem szűnt meg, de mivel rítusaik, szertartásaik teljesen megegyeztek a hagyományos formákkal, sokakban felmerült a kérdés, hogy érvényesek-e az általuk kiszolgáltatót szentségek, elsősorban a keresztelezés. Cyprianus és africai kollégái erre határozott nemmel feleltek, Stephanus azonban éppen ellenkező álláspontot képviselt. A keresztségi teológia szempontjából meghatározó konfliktus végül odáig fajult, hogy a római püspöki szék elsőségéről, illetve annak pontos mibenlétéről is vita támadt közöttük. Hogy Cyprianus mégsem lett kiközösítve, az talán csak az újabb keresztényüldözés kitörésének és mindkettejük vértanúhalálának (257, ill. 258) volt köszönhető. A Cyprianus támasztotta vita azonban nem csitult el: az africai és itáliai gyakorlat különbözősége a negyedik század elején egy újabb eretnekmozgalom, a cyprianusi nézetekhez szélsőségesen ragaszkodó donatizmus létrejöttéhez vezetett, amely egy időre teljesen egyeduralkodóvá vált a tartományban, és csak Augustinus, azaz Szent Ágoston számolta fel végleg. A szentségi vitában általa felhasznált érvek, megfogalmazások ma is a keresztséggel kapcsolatos teológiai nézetek alapját képezik.

Cyprianus művei tehát olyan kérdésekkel (bűnbocsánat, szentségek érvényessége, pápai primátus stb.) foglalkoznak, amelyek a maga korában is súlyos problémát jelentettek, de a hatásuk elméleti szinten még inkább meghatározóvá vált. Emellett műveltsége, csiszolt stílusa is hozzájárult ahhoz, hogy a középkor folyamán végig a legolvasottabb szerzők közé tartozott, és számos írása ránk maradt. Ezek műfajilag prédikáció jellegű értekezések (ő maga *tractatus*nak hívta őket), melyek egy-egy gyakorlati kérdést járnak körül, pl. a bukottakról, A katolikus egyház egységéről, A türelem erényéről stb.).² Kiemelkedő jelentőségűek levelei is: összesen 81 hagyományozódott a neve alatt, melyek sokféle témával foglalkoznak (néhányat nem Cyprianus írt, hanem ő a címzett). Az üldözés alatt így igazgatta távolról az egyházat; visszatérése után karthágói ellenfeleivel harcolt és próbálta magatartását, nézeteit mindenki felé igazolni; tartotta a kapcsolatot itáliai és más kollégáival; tanáccsal szolgált a hozzá fordulóknak; végül az utolsó (69-75.) darabok a Stephanusszal folytatott eretnekkeresztségi vitát tartalmazzák.

A jelen kötetben szereplő két levél a 65. és a 67. számú. Az első keletkezése 251 végére vagy 252 elejére, az utóbbié 254-re tehető. A bennük felmerülő téma a keresztényüldözés egyik meglehetősen sajátos következményére világít rá, a Cyprianus által felhozott érvek pedig már a későbbi vitás kérdéseket vetítik előre. Mindkét esetben bukott

² Ezek a művek Vanyó László fordításában már magyarul is olvashatóak.

püspökökről van szó, vagyis olyan egyházfőkről, akik valamilyen szinten hittagadást követtek el a keresztényüldözés alatt. Tisztségükönél fogva nemcsak az esetleges visszafogadásuk okozta a nehézséget, hanem az is, hogy bármilyen szinten gyakorolhatják-e korábbi tevékenységüket – illetve, ha engedély nélkül gyakorolják, az vajon érvényes-e? Milyen feltételekkel, és kinek van joga a leváltásukról dönteni? Összefoglalva tehát megtalálható a levelekben szinte minden problémakör, ami foglalkoztatta a Cyprianus korabeli keresztény vezetést a birodalom nyugati felében: a bukottak és a nekik nyújtandó bűnbocsánat; a püspöki tisztség érvényességével és hatáskörével, illetve az egyes székhelyek közötti esetleges hierarchiával kapcsolatos kérdések; vagy a szentségek megfelelő kiszolgáltatásának kritériumai.

EPISTOLA 65.

Cyprianus, Epictetus testvérének és az Assurae-beli³ népnek, üdvözlét!

I. I. Súlyosan és fájdalmasan érintett, kedves testvéreim, mikor megtudtam, hogy egykori püspökötök, Fortunatianus, bukásának⁴ szörnyű romlása után újra el akarja látni a feladatát, mintha büntelen lenne, és magának kezdte követelni a püspökséget. 2. Elkésérített engem ez a dolog, főleg őmiatta, akit szerencsétlenségére egészen elvakított az ördög sötétsége, vagy egyes emberek szentségtörő rábeszélése vezetett félre. Noha vezekelnie kellene, és éjjel-nappal az Úr kiengesztelésének szentelnie magát könnyekkel, könyörgésekkel és imádsággal,⁵ még követelni meri a főpapi⁶ tisztséget, melyet elárult. Mintha bizony jogos dolog lenne az ördög oltárától az Úr oltárához járulni, vagy mintha nem vonná magára az Úr nagyobb haragját és méltatlankodását az ítélet napjára az, aki – nem tudván hitre és erényre vezérlő példakép lenni testvérei számára – inkább a hitszegés, a vakmerőség és a meggondolatlanság mesterévé válik.⁷ És aki nem tanította meg a testvéreit bátran helytállni a harcban,⁸ a

³ Ma Henchir-Zenfour, Tunézia. A kereszténység korabeli földrajzi elterjedésére vonatkozóan éppen Cyprianus levelei jelentik az egyik legfőbb forrást.

⁴ A *lapsi* elnevezés többféle bukást jelenthetett: voltak, akik valóban bemutatták a kívánt áldozatot (*sacrificaverunt*), és voltak, akik csak ezt bizonyító igazolást (*libellus*) szereztek, például a hivatalnokok megvesztegetésével; innen a nevük: *libellatici*. Mivel ténylegesen nem követtek el hittagadást, velük szemben a püspökök és a zsinatok hajlottak az enyhébb bánásmódra.

⁵ A 251-ben megtartott zsinat alapján a *libellatici* elnyerték az azonnali bocsánatot, amennyiben bűnbánatot tanúsítottak; a bukott klerikusokat is visszafogadták az egyházba, de csupán egyszerű hívőként. A „valódi” bukottaknak ekkor még életük végéig tartó vezeklést szabtak ki.

⁶ Sacerdotium: a *sacerdos* szó és származékai Cyprianusnál szinte mindig a püspököt jelölik.

⁷ Cyprianus egyházképeben rendkívül jelentős szerepet játszott a püspöki tisztség: ezért érintette súlyosan egyes kollégáinak bukottá vagy eretnekké válása, de emiatt szállt élesen szembe a hitvallókkal is, akik püspöki jogokat követeltek maguknak.

legyőzötteket és elesetteket tanítja arra, hogy ne is könyörögjenek bocsánatért, noha az Úr megmondta: 3. „Nekik öntöttél italáldozatot és nekik vittél ételáldozatot; ne gyúljak hát haragra emiatt? – mondja az Úr.”⁹ Másutt pedig: „Aki isteneknek áldozik, nem csupán az Úrnak, azt pusztítsák el.”¹⁰ Újból hasonlóképp beszél az Úr, és így szól: „Imádták azokat, mit ujjakkal csináltak, és meghajolt az ember, és megalázkodott a férfi, és ezt nem bocsátom meg nekik.”¹¹ A Jelenések könyvében is olvashatunk az Úr haragjáról, amint fenyegetve mondja: „Ha valaki imádja a fenevadat és annak képét, és jelét felveszi a homlokára vagy a kezére, az iszik majd az Isten haragjának borából, melyet az ő haragjának poharában kevertek: és tüzzel és kénkövel kínozzák majd a szent angyalok és a Bárány szeme előtt; és kínjaik füstje felfelé száll majd örökkön örökké; nem lesz nyugalomuk sem éjjel sem nappal, mert imádták a fenevadat és annak képét.”¹²

II. 1. Ha tehát az Úr ilyen kínokkal, ilyen büntetéssel fenyegeti az ítélet napján azokat, akik az ördögnek engedelmeskedtek és bálványoknak áldoztak, hogyan is gondolhatja bárki, hogy Isten főpapjaként tevékenykedhet, mikor az ördög papjainak engedelmeskedett és szolgált? Vagy hogyan is gondolja, hogy az isteni áldozat és az Úr imádsága felé nyújthatja ki a kezét, melyet azelőtt szentségtörő bűn tartott fogva?¹³ Pedig a Szentírásban még a kis bűnben vétkes papoknak is megtiltja az Úr, hogy az áldozatbemutatáshoz járuljanak, mert a Leviták könyvében így szól: „Olyan ember, akiben bűn és szenny van, ne menjen oda ajándékot bemutatni az Úrnak.”¹⁴ Ugyanígy a Kivonulás könyvében: „A papok is, akik az Úristen elé járulnak, szenteljék meg magukat, nehogy elhagyja őket az Úr.”¹⁵ És újra: „Akik pedig az Isten oltárához járulnak szolgálattételre, ne vigyenek oda bünt magukban, hogy meg ne haljanak.”¹⁶ 2. Tehát akik súlyos bűnöket vittek oda magukban, vagyis bálványoknak áldozva szentségtelen áldozatot mutattak be, azok nem követelhetik maguknak Isten főpapságát, és nem imádkozhatnak az Ő színe előtt testvéreikért sem, mivel az Evangéliumban le van írva: „Isten nem hallgatja meg a bűnösöket; hanem aki istenfélő, és az ő akaratát cselekszi, azt

⁸ Cyprianus egyéb műveiben is szívesen alkalmaz a katonai életből vett hasonlatokat a keresztyények helyzetének lefestésére, különösen az üldözésre vonatkozóan.

⁹ Iz 57,6. Mivel Cyprianus bibliai szövegei az Afrikában használatos, ún. vetus Afra fordítását követik, ezért a levelekben szereplő idézeteket saját fordításban közlöm.

¹⁰ 2Móz 22,20.

¹¹ Iz 2,8-9.

¹² Jel 14, 9-11.

¹³ A gondolat, mely szerint a bukott, bűnös püspökök imái és általában az általuk kiszolgáltattott szentségek érvénytelenek, később az eretnekkeresztségi levelekben bukkan fel döntő vitapontként. A középkori skolasztika ezt az elvet „ex opere operantis”-nak nevezte: a szentség érvényessége a kiszolgáltató személyétől függ. A negyedik-ötödik században Augustinus vitte győzelemre a donatistákkal szemben a ma is érvényes nézetet: „ex opere operato,” vagyis a szentség az elvégzett cselekvés ténye miatt érvényes.

¹⁴ Vö. 3Móz 21,17.

¹⁵ 2Móz 19,22.

¹⁶ 2Móz 28, 43.

hallgatja meg.”¹⁷ Mindazonáltal egyesek lelkét úgy elvakította a rájuk törő sötétség homálya, hogy az üdvös parancsolatokból semmi fényt nem fogadnak be, hanem az igaz út egyenes ösvényéről egyszer letérvén, bűneik éjszakája és tévelygése által meredek szakadékbba ragadtatnak.

III. 1. Nem is csoda, ha a mi tanácsainkat vagy az Úr parancsait semmibe veszik azok, akik megtagadták az Urat. Pénz, ajándékok és haszon után áhitoznak, melyekben korábban kielégíthetetlen mohósággal merültek el; és még most is vacsorákra, lakomákra vágyanak, noha az utánuk maradt részeg kábulatot nem is olyan régen még nehéz gyomorral bőfögték ki napközben: nyilvánvalóan bebizonyították, hogy korábban sem a vallásnak, hanem inkább a hasuknak és a vagyonszerzésnek szolgáltak alantas vágyakozással.¹⁸ 2 Ezért látjuk és hisszük, hogy Isten ítélete alapján hoztuk meg a tiltást, hogy ezentúl ne járulhassanak az oltárhoz, és ne legyen közülük az erkölcsösséghez a vétkeseknek, a hithez a hitszegőknek, a valláshoz a hitetleneknek,¹⁹ az isteni dolgokhoz az evilágiaknak, a szentségekhez a szentségteleneknek. 3 Minden erőnkkel igyekeznünk kell, nehogy az ilyenek visszatérjenek, bemocskolva az oltárt és megfertőzve a híveket; minden törekvésünkkel rajta kell lennünk, hogy – amennyire képesek vagyunk – saját bűnük vakmerőségétől is visszatartsuk őket, és ne próbáljanak papként tevékenykedni olyanok, akik a végső halálra vetve a bukott világiakra is rázúdították egy még nagyobb romlás súlyát.

IV. 1. Ha pedig ezeknél az eszteleneknél meggyökeresedik a gyógyíthatatlan örület, és a Szentlélek visszaszorulása miatt vakságuk megmarad a kezdeti sötétségben, azt tanácsoljuk, hogy minden testvéreket tartsátok távol az ármánykodásuktól, és – nehogy valaki az eltévelyedés csapdájába essen – őrizzék meg őket a ragályos fertőzősüktől. Mert az áldozatot nem lehet megszentelni úgy, hogy nincs jelen a Szentlélek,²⁰ és az Úr sem segít könyörgései és imái miatt annak, aki magával az Úrral szemben vétkezett. 2. Ha pedig Fortunatianus az ördögtől rábocsátott vakság miatt elfeledkezett a bűnéről, vagy pedig egészen az ördög segédjévé és szolgáljává lett, és ebben az örületben megmaradva a testvéri

¹⁷ Ján 9,31.

¹⁸ A Decius-féle üldözés előtt a keresztények mintegy negyven évig viszonylagos békében élhettek a birodalomban; emiatt megnőtt azoknak a híveknek és klerikusoknak a száma, akikben csökkent a vértanúságra való hajlam, és egyre inkább ragaszkodtak a megszerzett tekintélyükhöz, vagyonukhoz. Vö. *A bukottakról* 5.

¹⁹ A *perfidus* és *profanus* szavak jelentése, különösen ebben a kontextusban vitatott. Előbbi M. Bévenot a pogányokra érti, míg Vanyó szerint (*A bukottakról* 1.) a keresztiségi esküjüket megszegő keresztényekre vonatkozik. Ezen a helyen való felbukkanásuk inkább az utóbbi értelmezést látszik erősíteni, hiszen a *profanus*-t máshol is egyértelműen azokra a pogány cselekményekre és tárgyakra használja Cyprianus, melyekkel a szóban forgó püspök is beszennyezte magát (*Vö. A bukottakról* 2, 9, 28). Így a *perfidus* itt nem a pogányság követését (hitetlenség), hanem a kereszténység megtagadását (hitszegés) jelenti.

²⁰ A Szentlélek távolmaradása tulajdonképpen azt jelenti, hogy az illető kívül rekedt az egyházon (*Vö. Ep. 69.10; 70.1.*)

közösség rászédésére törekszik, akkor ti – amennyire képesek vagytok – igyekezzetek, és az ördög dühöngésének homályában óvjátok meg testvéritek lelkét az eltévelyedéstől, nehogy könnyen egyetértsenek mások esztelenségével, és részeseivé váljanak elvetemült emberek bűneinek. Inkább sértetlenül őrizték meg üdvösségük folytonos reményét, vigyázva óvott lelki épségük örök erejét.

V. 1. Azok a bukottak pedig, akik bűnük nagyságát felismerték, ne hagyjanak fel az Úrhoz való fohászkodással, és ne hagyják el a katolikus egyházat, mert egyes-egyedül ezt alapította az Úr.²¹ Töltsék az idejüket vezekléssel, az Úr irgalmáért könyörögve kopogtassanak az egyház ajtaján, hogy visszafogadják őket oda, ahol voltak, és hogy visszatérjenek Krisztushoz, akitől eltávolodtak.²² Ne hallgassanak azokra, akik hamis és halálba vezető ármánnyal csapják be őket, mivel írva van: „Senki ne csapjon be titeket hiábavaló beszédekkel, mert emiatt jó Isten haragja az engedetlenség fiaira. Ezért hát ne legyetek részesei ezeknek.”²³ Senki se kövesse hát ezeket a hitetleneket, akik nem félik Istent, és teljesen eltávolodtak az egyháztól. 2. Ha pedig valaki nem hajlandó a megsértett Úrhoz fohászkodni, és nekünk sem akar engedelmeskedni, hanem a reménytelenül tönkrement emberek követi, az magára vessen, mikor az ítélet napja eljön. Mert hogyan is kérlelheti majd azon a napon az Urat, aki azelőtt Krisztust és Krisztus egyházát is megtagadta, aki nem engedelmeskedett a józan, becsületes és élő püspököknek, de haldoklók társául és kísérelőjéül szegődött?

Minden jót kívánok nektek, kedves testvéreim.

EPISTOLA 67.

Cyprianus, Caecilius, Primus, Polycarpus, Nicomedes, Lucianus, Successus, Sedatus, Fortunatus, Ianuarius, Secundinus, Pomponius, Honoratus, Victor, Aurelius, Sattius, Petrus, egy másik Ianuarius, Saturninus, egy másik Aurelius, Venantius, Quietus, Rogatianus, Tenax, Felix, Faustus, Quintus, egy másik Saturninus, Lucius, Vincentius, Libosus, Geminus,

²¹ „Ecclesiam catholicam, quae una et sola est a Domino constituta.” Az egyház egysége Cyprianusnál nem elvont fogalmat, hanem konkrétan „egyetlenséget” jelent: rajta kívül semmilyen közösség nem részesülhet az isteni kegyelemben. Ld. még *A katolikus egyház egységéről* című művét, illetve híressé vált mondatát: „Extra ecclesiam nulla salus.” (Ep. 73.21.)

²² Cyprianus kezdeti álláspontja szerint az összes bukottak élete végéig vezekelnie kellett; ez a felfogás tükröződik a közvetlenül az üldözés után írt *De lapsis* (A bukottakról) c. traktátusában. Más püspökök (különösen a római Cornelius, illetve a 251-es zsinat) hatására ezt később fokozatosan enyhítette, végül az összes bűnbánó hittagadót azonnali hatállyal visszafogadták.

²³ Ef 5, 6-7.

Marcellus, Iambus, Adelphius, Victoricus és Paulus; Felix presbyternek, valamint a Legio-²⁴ és Asturica-beli²⁵ népnek, illetve Aelius diaconusnak és az emeritai²⁶ népnek, üdvözlét!

I. 1. Miután egybegyűltünk,²⁷ elolvastuk a leveleteket, kedves testvéreim, melyet Felix és Sabinus püspöktársaink révén küldtetek hozzánk, istenfélelemből és hitetek épsége érdekében. Tudatjátok benne, hogy Basilides és Martialis, mivel bálványimádásról szóló igazolás²⁸ szennyezte be őket, lelkiismeretüket pedig bűnös cselekedetek súlya terheli, a továbbiakban nem viselhetik a püspöki tisztet, és nem tölthetik be Isten főpapságának feladatkörét. Úgy kívántátok, hogy erre írásban válaszoljunk nektek, és jogos, érthető aggodalmatokat a véleményünk nyújtotta vigasztalással vagy segítséggel enyhítsük. 2. Pedig kérésekre nem is annyira a mi tanácsunk, mint inkább az isteni parancsolatok válaszolnak, melyek által már régen égi hang és Isten törvénye határozta meg, hogy kik és milyen emberek szolgálhatják az oltárt, és mutathatják be az isteni áldozatot. A Kivonulás könyvében ugyanis az Úr szól Mózeshez, és figyelmezteti őt, mondván: „A papok is, akik az Úristen elé járulnak, szenteljék meg magukat, nehogy elhagyja őket az Úr.”²⁹ Azután ismét: „Akik pedig az Isten oltárához járulnak szolgálattételre, ne vigyenek oda bűnt magukban, hogy meg ne haljanak.”³⁰ A Levitikus könyvében is megparancsolja ezt az Úr, mondván: „Olyan ember, akiben bűn és szenny van, ne menjen oda ajándékot bemutatni az Úrnak.”³¹

II. 1. Mivel ezeket egyértelműen a tudunkra adta, szükséges, hogy engedelmességet tanúsítsunk az isteni előírások iránt, és az ilyesfajta ügyekben semmi személyes véleményt ne fogadjunk el: vagy talán bárkinek bármit is nyújthat az emberi gondoskodás, mikor közbeszól és törvényt hirdet az isteni parancsolat? Mert nem szabad elfelejtenünk, mit mondott a zsidóknak Izajás próféta által az Úr, mikor haragra gyűlva róttá fel nekik, hogy az isteni parancsolatokat megvetették és emberi előírásokat követtek: “Ez a nép – szólt – ajkával dicsóít, de a szíve nagyon távol van tőlem. Mert ok nélkül tisztelnek engem, emberi

²⁴ Ma León, Spanyolország

²⁵ Ma Astorga, Spanyolország

²⁶ Ma Merida, Spanyolország. Hogy a három hispaniai város a vitás kérdésben – Róma mellett – öhozza fordult, mutatja Cyprianus tekintélyét az egész keresztény világban.

²⁷ Cyprianusra korábban és később is jellemző volt, hogy a nagy horderejű kérdésekben zsinatot hívott össze, és a leveleiben érvként használta fel a mögötte felsorakozó africai püspökök véleményét, esetleg magát a zsinati határozatot is mellékelve a saját írásához. Eljárása főleg az eretnekkeresztvási vitában vált egyre fontosabbá, melynek csúcspontján, a témáról tartott harmadik zsinatról heven kollégája szó szerinti véleménye maradt fenn. Ld. Ep. 70-74.

²⁸ Ld. a 3. lábjegyzetet

²⁹ 2Móz 19,22.

³⁰ 2Móz 28, 43.

³¹ Vö. 3Móz 21,17.

parancsokat és tudományt tanítva.”³² Az Úr ugyanezt az Evangéliumban is megismétli, és így szól: „Elvetitek Isten parancsát, hogy a saját tanításotokat követhessétek.”³³ 2. Mindezeket a szemünk előtt tartva, gondosan és jámborul megfontolva a dolgot úgy határoztunk, hogy a papok felszentelésekor csak hibátlan és büntetlen előjárókat szabad választani, akik szent és méltó módon mutatnak be áldozatot Istennek. Így meghallgatásra találnak imáik is, melyeket az Úr népének üdvéért mondanak el, mivel írva vagyon: „Isten nem hallgatja meg a bűnösöket; hanem aki istenfélő, és az ő akaratát cselekszi, azt hallgatja meg.”³⁴ Ezért hát teljes figyelemmel és alapos vizsgálat alapján azokat kell Isten főpapjául választani, akiket Isten biztosan meghallgat.³⁵

III. 1. A nép se áltassa magát azzal, hogy mentesülhet a bűn fertőzötétől, ha egy vétkes főpappal vállal közösséget, és beleegyezését adja annak jogtalan és érvénytelen püspökségéhez. Hiszen Hóseás próféta által szólva így fenyeget az isteni ítélet: „Áldozatok olyan, mint a gyásztor kenyere; mindnyájan, akik abból esznek, beszenyeződnek.”³⁶ Ily módon a tudunkra adja, és világosan kijelenti, hogy mindenki teljesen a bűnre jut, akit egy szentségtelen és igazságtalanul felszentelt főpap áldozata szennyezett be. 2. Ezt a Számok könyvében is egyértelműen megtalálhatjuk, amikor Kóré, Dáthán és Abirám magának követelte az áldozatbemutatás jogát Áron papságával szemben.³⁷ Ott is megparancsolja az Úr Mózes által, hogy a nép különüljön el tőlük, nehogy a bűnösökkel való kapcsolat őket is ugyanarra a bűnre juttassa: „Különüljete el – szólt – a vétkes és megátalkodott emberek sátraitól, és ne érintsetek semmit, ami az övék, nehogy velük együtt pusztuljatok el a bűnük miatt.”³⁸ Tehát az Úr parancsait követő, istenfélő népnek el kell különülnie bűnös előjárójától, nem szabad belekeverednie a főpap szentségtörő áldozatbemutatásába, mivel teljesen a hatalmában áll, hogy méltó főpapokat válasszon magának, vagy a méltatlanokat visszautasítsa.³⁹

IV. 1. Láthatjuk, hogy ez a dolog is az isteni tekintélytől ered: a főpapot a nép jelenlétében, mindenki szeme láttára kell megválasztani, nyilvános ítélet és tanúságtétel alapján kell

³² Iz 29, 13.

³³ Mk 7,9.

³⁴ Jn 9,31.

³⁵ Ennek, illetve az előző bekezdésnek a célja az „ex opere operantis”-elv további kifejtése; vö. Ep. 65. II.1.

³⁶ Hós 9,4.

³⁷ Ugyanez a történet játszsa majd a főszerepet az eretnekeresztségi vitában is, ld. Ep. 73. VIII.

³⁸ 4Móz 16, 26.

³⁹ Ez az elmélet, mely szerint a bűnös előjáró vétke a népet is beszenyezi, később nagy „karriert” futott be az africai egyházban, végső soron ez vezetett a donatista skizmához is. Pedig Cyprianus értekezéseit és leveleit vizsgálva megállapítható, hogy általában nem ez a nézet volt rá jellemző. Itt is ki kell emelni, hogy a hangsúlyt a szándékos és tudatos egyetértésre helyezi.

méltónak és alkalmasnak bizonyulnia,⁴⁰ ahogyan a Számok könyvében az Úr is előírja Mózesnek, mondván: „Vedd Áront és a fiát, Eleázárt, vezesd fel őket a Hór hegyére, az egész gyülekezet színe elé. És vedd le Áronról a ruháját, majd add rá a fiára, Eleázarra; és Áron, miután odament, meg fog halni.”⁴¹ 2. Isten úgy határozott, hogy az egész gyülekezet színe előtt válasszanak valakit pappá, vagyis megparancsolta és kijelentette, hogy a papszentelés csak a nép segédletével és tudomásával történhet meg. Ezáltal a gyülekezet jelenlétében le lehet leplezni a bűnösök vétkeit, vagy a jók érdemeit kiemelni, így az számít igazságos és törvényes hivatalba iktatásnak, melyet mindenki szavazata és ítélete jóváhagyott. 3. Ezt egy másik isteni tanítás is megerősíti az Apostolok Cselekedeteiben, amikor Péter a Júdás helyébe választandó püspök ügyében szól a néphez: „Felkelt – mondja – Péter a tanítványok között, mert együtt volt az egész gyülekezet...”⁴² 4. Láthatjuk, hogy ezt nemcsak a püspökök és papok, hanem a diakónusok felszentelésénél is figyelembe vették az apostolok, ahogy a cselekedeteikről szóló könyvben szerepel: „És ők tizenketten összehívták a tanítványok egész népét, és mondták nekik...”⁴³ 5. Mindezt azért intézték olyan gondosan és figyelmesen, az egész gyülekezet összehívásával, nehogy bárki is méltatlanul oltár körüli szolgálathoz vagy papi tisztséghez jusson. Ugyanis néha megtörtént, hogy méltatlan embereket iktattak hivatalba, de nem Isten akaratából, hanem emberi vélemény alapján. Istennek azonban nem tetszenek azok a dolgok, melyek törvényes és igazságos felszentelés nélkül jutnak elé, és ezt ő maga teszi egyértelművé Hóseás próféta által, mondván: „Maguk állítottak királyt maguknak, és nem általam.”⁴⁴

V. 1. Mivelhogy az isteni hagyomány és az apostoli parancsok alapján figyelmesen meg kell őrizni és tartani (amit nálunk és csaknem minden provinciában megtartanak), hogy a szabályszerű felszentelésnél gyűljenek egybe a provincia összes szomszédos püspökei ahhoz a néphez, melynek élére püspököt kell helyezni, és őt a hívek jelenlétében válasszák meg, akik valamennyiük életét jól ismerik, és mindegyikük tevékenységét átlátják a velük való mindennapi kapcsolat révén. 2. Látjuk, hogy ez a mi esetünkben is így történt Sabinus társunk beiktatásánál: az egész közösség szavazatával és a püspökök ítélete alapján (akik jelen voltak

⁴⁰ Ez a rész az egyik legfontosabb forrás a korabeli püspökválasztási eljárásról, mely a szentírási idézetek ellenére inkább a római joggyakorlatból merít (ami Cyprianusra, jogtudósi múltja miatt, általában is jellemző volt). Bár az előző bekezdésben elhangzottak alátámasztása végett a karthágói egyházfi igyekszik kiemelni a nép szerepét, megállapítható, hogy a hangsúly inkább a többi püspök döntésén van. Cyprianus elképzelését, mely szerint ezzel a módszerrel el lehet kerülni egy bűnös felszentelését, másfél évszázaddal később Augustinus vette éles kritika alá.

⁴¹ 4Móz 20, 25-26. A dőlt betűvel szedett rész a Vulgatában a 20,27-ben szerepel.

⁴² ApCsel 1,15.

⁴³ ApCsel 2,6.

⁴⁴ Hós 8,4.

a gyűlésen, és akik az ügyről levelet írtak hozzánk) őrá ruházták a püspöki tisztséget, és felszentelték Basilides helyébe.⁴⁵ 3. Az sem törölheti el az érvényesen végrehajtott beiktatást, hogy Basilides – bűneinek lelepleződése után, melyek a saját lelkiismeretétől ösztökélt vallomása révén is napvilágra kerültek – Rómába ment, és félrevezette a távol élő Stephanus püspöktársunkat,⁴⁶ aki sem a megtörtént eseményeket, sem az igazságot nem ismerte.⁴⁷ Kikönyörögte nála, hogy jogtalanul visszahelyezzék a püspökségbe, ahonnan jogosan lett eltávolítva. Ez oda vezetett, hogy Basilides bűnei nemhogy eltöröltettek volna, de még szaporodtak is, és fenti vétkeihez a hazugság és csalás vádja társul. 4. Mert nem annyira azt kell elmarasztalni, akit figyelmetlensége miatt rászedtek, mint inkább azt, aki aljas szándékkal rászedte. De ha Basilides be is csapja az embereket, Istent nem tudja, mivel írva van: „Istent nem lehet bolonddá tenni.”⁴⁸ Martialisnak sem használ azonban a hitszegése, mivel őt is súlyos bűnök terhelik, ezért nem tarthatja meg a püspöki tisztelet, hiszen az apostol is int minket és így szól: „A püspöknek feddhetetlennek kell lennie, mint Isten sáfárának.”⁴⁹

VI. 1. Mivelhogy (miként írtatok, kedves testvéreim, valamint Felix és Sabinus kollégáink is megerősítették, illetve egy másik, caesaraugustai⁵⁰ Felix is jelezte levélben, aki a hit tisztelője és az igazság védelmezője) Basilides és Martialis a bálványimádást igazoló istentelen dokumentummal szennyezték be magukat. 2. Ráadásul Basilides az igazolás bűne mellett, mikor egyszer betegen ágyban esett, káromolta Istent, és ezt meg is vallotta. Lelkiismeret-furdalása miatt aztán magától lemondott a püspökségről, és a bűnbánatnak szentelte magát: imádkozott Istenhez és már annak is örült volna, ha világi testvérként visszafogadják a közösségbe.⁵¹ Martialis pedig gyakran látogatta a *collegiumban*⁵² a pogányok ocsmány és utálatos összejöveteleit, fiait pedig ugyanezen *collegiumban* az idegen népek szokása szerint, pogány szertartással temette el, és kívülállókkal helyezte egy sírba. Ezenkívül beismerte, hogy

⁴⁵ A Cornelius-Novatianus vitában szintén arra hivatkozott Cyprianus, hogy előbbi felszentelése *korábban* megtörtént *érvényesen*. Az érvényesség itt is a fő kritérium, viszont Basilides és Martialis mellett szólna az időrendi elsőség, amit a bukott püspökök bűne tesz semmissé.

⁴⁶ Stephanus pápa (254-257); a titulusáról ld. az 52. lábjegyzetet.

⁴⁷ Vö. a nép tudatos egyetértéséről mondottakkal (III. 2). Cyprianus (az egyház egységének megőrzése érdekében) igyekszik mentesíteni Stephanus eljárását, később azonban, az eretnekkeresztiségi vita során már nyilvánvaló volt kettőjük elvi ellentéte.

⁴⁸ Gal 6,7.

⁴⁹ Tit 1,7.

⁵⁰ Ma Zaragoza, Spanyolország

⁵¹ Vö. Ep. 65. I. 1, illetve ld. az ahhoz írt lábjegyzetet.

⁵² *Collegium*: valamilyen közösségi céllal létrejött, állami jóváhagyással működő magánegyesület; a második századig igen elterjedt volt szerte a birodalomban, a harmadiktól már hanyatlani kezdett. Létrejöttének célja lehetett pl. vallási (egy isten kultuszának vagy templomának gondozása), szakmai (tengerészek, veteránok, kézművesek stb. *collegiuma*), esetleg önszegélyezési (pl. temetkezési egyesület). Az itt szereplő egyesület ez utóbbi kategóriába tartozhatott, és nyilvánvalóan túlnyomórészt pogány tagjai voltak.

a nyilvánosan tartott rendezvényeken, a *ducenarius procurator*⁵³ előtt a bálványimádásnak hódolt és megtagadta Krisztust. De sok más súlyos bűn van még, melyek Basilidest és Martialist terhelik. 3. Ezek az emberek tehát hiába próbálják elbitorolni maguknak a püspöki tisztséget, mivel nyilvánvaló, hogy ilyenek nem állhatnak Krisztus egyházának élére, és Istennek sem mutathatnak be áldozatot. Különösen azért kell ennek így lennie, mert velünk és a világon élő összes püspökkel együtt Cornelius kollégánk⁵⁴ (békeszerető és igazságos pap, akit az Úr a vértanúság tisztességére is méltónak talált) már régebben szintén úgy határozott, hogy az ilyen embereknek meg lehet engedni a bűnbánatot, de nem választhatóak a klérus tagjává, a főpapi tisztségektől távol kell őket tartani.

VII. De ne törődjetek vele, kedves testvéreim, ha a végső időkben néhány embernek bizonytalanul megingott a hite, meggyengült bennük a vallásos istenfélelem, vagy nem tartottak ki a békés egyetértés mellett. Előre ki lett jelente, hogy ezek be fognak következni az idők végezetén; az Úr szava és az apostolok tanúságtétele jövendölte meg, hogy a világ elmúlásának közeledtével, mikor eljön az Antikrisztus, minden jó meg fog szűnni, és minden gyűlöletes rossz felvirágzik.

VIII. 1. De Isten egyházában – noha a végső időket éljük – mégsem tűnt el annyira az evangélium ereje, nem gyengült meg annyira a keresztény erényesség és hit szilárdsága, hogy ne maradt volna néhány főpap, akik a legkevésbé sem hódolnak be a dolgok romlásának és a hit megrendülésének, hanem bátran és szilárdan, tiszteletteljes figyelemmel vigyázzák az isteni felség becsületét és a főpapi méltóságot. 2. Emlékezetünkben tartjuk és követjük Matatiást,⁵⁵ aki bátran oltalmazta Isten törvényét, bár a többiek mind meghódoltak és elbuktak; Illést, aki a zsidók hűtlensége és az Isten vallásától való eltávolodása idején is helytállt, büszkén felvette a küzdelmet.⁵⁶ Dánielt, aki sem a számkivetettség magányától, sem az üldözés állandó zaklatásától nem rémült meg, hanem gyakran és bátran tett dicsőséges tanúságot hitéről; a három másik ifjút, akik sem éveik csekély száma miatt, sem a fenyegetések hatására nem törtek meg, de bizakodva ellenálltak Babilon tüzének, és rab voltak dacára felülkerekedtek a győztes királyon.⁵⁷ 3. Meglátja majd a kötelességszegők és az

⁵³ A legmagasabb fizetési osztályba tartozó császári tisztségviselők kategóriája, a korszakban már csak lovagrendűek közül kerülhettek ki. A tartományok kincstárának kezelői voltak, illetve egyes provinciákban a teljes helytartói feladatkört betöltötték.

⁵⁴ Cornelius „pápáról” (251-253) van szó. Bár ez az elnevezés még nem létezett (legalábbis nem a mai értelmében), mégis figyelemreméltó, hogy Cyprianus a római egyházfőkre alkalmazott *collega*, ill. *coepiscopus* szavakkal kettőjük egyenlő voltát hangsúlyozza. Cornelius tekintélyként való említése mégis burkoltan elismeri Róma kiemelt szerepét, hogy aztán a Stephanusszal folytatott vitában nagy jelentőséget kapjon a pápai primátus kérdése, illetve Cyprianus részéről ennek tagadása. (Ld. *A katolikus egyház egységéről* c. értekezését).

⁵⁵ Ld. Makkabeusok első könyve.

⁵⁶ Ld. Illés könyve.

⁵⁷ Ld. Dániel könyve.

árulók csapata, akik most az egyházon belül törnek az egyház ellen, tönkre akarván tenni a hitet és az igazságot: sokaknak tiszta maradt a szíve, mocsoktalan a vallása; ők csak az Úristennek szentelték a lelküket, keresztény hitüket nem tette tönkre mások hűtlensége, de inkább felszította és a dicsőség felé emelte. Ahogy a szent apostol is biztat, mondván: „Mert hát mi van akkor, ha néhányan elhagyták hitüket? Vajon azoknak a hitetlensége hiábavalóvá teszi Isten hűségét? Távol legyen. Isten ugyanis igaz, minden ember pedig hazug...”⁵⁸ Ha pedig minden ember hazug, és egyedül Isten igaz, mi mást kellene tennünk Isten szolgálaként (különösen főpapjaiként), mint hogy elhagyjuk az emberi tévelygést és hamisságot, s az Úr parancsolatait megőrizve kitartsunk Isten igazsága mellett?

IX. 1. Tehát ha akad is néhány püspöktársunk, kedves testvéreim, akik az isteni tanítást elmerik hanyagolni, és meggondolatlanul Basilides és Martialis pártját fogják,⁵⁹ ez a dolog nem zavarhatja meg hitünket, mivel az ilyeneket a Szentlélek így fenyegeti a zsoltárokból: „Te pedig meggyűlölted a fenytést, és hátad mögé vetetted rendelésem! Ha tolvajt láttál, mellé adtad magad, és a paráznák társául szegődtél.”⁶⁰ Megmutatja tehát, hogy mások bűneinek társává és részesévé válnak mindazok, akik a bűnösökhöz kötik magukat. 2. De Pál apostol is így írja és mondja: „Árulók, rágalmazók, istengyűlölők, igazságtalanok, kevélyek, dicsekvők, rosszban mesterkedők: noha megismerték Isten igazságát, nem értették meg. Mivel akik ilyeneket cselekszenek, méltók a halálra, de ők nemcsak hogy cselekszik azokat, hanem az így cselekvőkkel egyet is értenek.”⁶¹ Nyilvánvalóvá teszi és bebizonyítja, hogy a halálra méltók és büntetésre jutnak nemcsak azok, akik rosszat tesznek, hanem azok is, akik az így cselekvőkkel egyetértenek. Akik gonosz, vétkes, bűnbánatra nem hajlandó emberekkel vállalnak megengedhetetlen közösséget, azok beszennyeződnek a bűnösök érintésétől, és ahogy a vétekben hozzájuk fognak kötődni, úgy a büntetésük se lesz más.⁶² 3. Ezért hát, kedves testvéreim, a lelki épségetek és hitetek iránti jámbor aggodalomtól indítva, dicsérjük és elismerjük, illetve levelünkkel – amennyire lehet – bátorítunk is benneteket rá, hogy ne keveredjetez szentségtörő kapcsolatba ezen istentelen és gyalázatos főpapokkal, hanem vallásos félelemmel, sértetlenül és tisztán őrizzétek meg hitetek erejét. Minden jót kívánunk nektek, kedves testvérek.

⁵⁸ Róm 3, 3-4.

⁵⁹ Ez a megállapítás már nyílabb kritika Stephanusszal szemben; sajnos a római püspök reagálásáról nem maradt fenn forrás, de valószínű, hogy kettőjük sok tekintetben eltérő felfogásának, amely a későbbi konfliktushoz vezetett, ez a levél jelenti az első bizonyítékát.

⁶⁰ Zsolt 50, 17-18.

⁶¹ Róm 1,30-32.

⁶² Vö. III.

Athanasios és a melitiánusok⁶³

Egy szemtanú beszámolója

Az Egyiptom homokjában számunkra megőrződött dokumentum jellegű papiruszokban ritkán fordul elő, hogy a történelemből jól ismert szereplővel találkozunk. Az egyik kivétel a P. Lond. VI 1914-es⁶⁴ jelzettel publikált levél, amely egy szemtanú, a melitiánus Kallistos szemszögéből mutatja be a tyrosi zsinat előtti időszakot, és számol be Athanasiosnak és párhíveinek Alexandriában a melitiánusok ellen elkövetett cselekedeteiről.

A melitiánus egyházat jól ismerjük az egyháztörténeti munkákból és a kor polemikus irodalmából.⁶⁵ A Mártírok Egyháza, ahogyan magukat nevezték, a donatistákhoz hasonlóan a keresztényüldözések során hitükben megingott személyek, az úgynevezett *lapsik* egyházba való visszafogadásának egyházfegyelmi kérdésén különbözött össze a katolikus egyházzal. A skizma úgy kezdődött, hogy Melitios lykopolisi püspök négy, a keresztényüldözések ideje alatt letartóztatott püspök egyházmegyéjében kezdett el felszentelni papokat és diakónusokat. A négy püspök ez ellen levélben tiltakozott az alexandriai patriarchánál, Petrosnál, aki, miután Melitios nem válaszolt, kiátkozta (valószínűleg ideiglenesen) az egyházfegyelmi vétséget elkövetett püspökét (306 húsvétján), akit időközben kényszermunkára küldtek a thébaisi bányákba. A kiátkozással egy időben kezdődött a *lapsik* visszafogadásával kapcsolatos vita, ami elmérgesítette Petros és kiátkozott püspöke viszonyát, így Melitios a bányában is folytatta a felszenteléseket, a skizma pedig véglegessé vált.⁶⁶ Melitios 35 püspököt szentelt fel, akikből párhuzamos egyházat szervezett, 15 püspökségnek mindkét egyházból volt püspöke.⁶⁷ A melitiánusokat csak a nikaiai zsinaton fogadták vissza a katolikus egyház soraiba, azonban olyan feltételekkel, amely nehezen tette elfogadhatóvá az újraegyesülést⁶⁸ (nem vehettek részt az alexandriai patriarcha megválasztásában, de amennyiben a püspökségnek katolikus vezetője is volt, még saját papjaik megválasztásában sem). A melitiánus külön zsinatok folytatódtak, az egyház gyakorlatilag megmaradt. A helyzetet Melitios véglegesítette azzal, hogy halála előtt kinevezte utódjának egyháza élére

⁶³ Fordította, a jegyzeteket és a bevezetőt írta: MIHÁLYKÓ ÁGNES.

⁶⁴ A papiruszok idézésében a http://scriptorium.lib.duke.edu/papyrus/texts/clist_series.html rövidítésrendszerét vettem figyelembe.

⁶⁵ A forrásokra ld. MARTIN 1996. 342–343.

⁶⁶ Vö. HAUBEN 1989.

⁶⁷ MARTIN 1996. 303.

⁶⁸ Vö. MARTIN 1989. Melitios ezen alkalomból írta össze püspökeinek és klerikusainak a nevét, amely lista a szekta történetének fontos forrása.

Ióánnés Archaphos memphisi püspököt. Petros utódja, Alexandros patriarcha halálakor (328) ismét teljes volt a szakítás. A melitiánusok Athanasios megválasztása ellen foglaltak állást, ezt később törvénytelennek nevezték, és elkezdtek vádolni az új patriarchát a császárnál. Amíg az udvarban várakoztak Archaphos vezetésével, hogy a császár elé járulhassanak, megismerkedtek a száműzetéséből nemrég visszatért nikomédiai Eusebios püspökkel, aki Athanasios fő ellenfele volt a nikaiai zsinaton, és aki felismerte a kiváló lehetőséget: a melitiánusokban dogmatikai kérdésekben ortodox nézeteket valló szövetségesekre lelhet Athanasios ellen.

Eusebios segített a melitiánusoknak a császár elé jutni, akik vádolni kezdték Athanasiosot társaik bebörtönzésével, templomaik felgyújtásával, illetve a nikaiai szerződés megszegésével, azaz hogy Athanasios nem engedi a melitiánusokat és az arianusokat vissza az egyházba. A császár válaszul a békére és a visszafogadásra szólította fel az alexandriai püspököt, aki azonban a melitiánusok eretnek voltára hivatkozva vonakodott ezt megtenni. Közben gyűltek a vádak ellene. A melitiánusok elsősorban a megválasztásának szabályosságát vonták kétségbe, de egyéb vádpontok is felmerültek. Például Ischyras esete, aki egy, a kolluthiánus eretnekséghez tartozó pap volt, aki egy Maréotis nevű faluban templom nélkül, a szabad ég alatt misézett. Athanasios meg akarta szüntetni ezt az állapotot, így elküldte hívét, Makariost, aki összetörte Ischyras miscedényeit, majd megverette Ischyras apját. Ischyras a melitiánusokhoz menekült, akik saját sérelmükként állították be ügyét. Arsénios püspök állítólagos halálát is Athanasios számlájára írták, amelyet a patriarcha a 333-as tyrosi zsinaton csak úgy tudott cáfolni, hogy megkerestette az eretnek püspököt, aki egy melitiánus kolostorban rejtőzött. A vádpontok miatt Athanasios már 331-ben a császár elé idézték, de ekkor hiába győzte meg Konstantint igazáról, és a császár hiába szólította fel a feleket békére, felszólítása süket fülekre talált, és a császár először 333-ban Tyrosba, majd 334-ben Kaisareiába volt kénytelen zsinatot összehívni. Ez utóbbin Athanasios nem jelent meg, mert a város püspöke esküdt ellenfele volt, így joggal tartott tőle, hogy a zsinat tulajdonképpen célja személyének elítélése. Ezzel azonban végleg maga ellen fordította a császárt, aki engedett az eusebiánusok és melitiánusok követelésének, és Tyrosba zsinatot hívott össze.⁶⁹ A zsinatot megelőző zűrzavaros időszakról tanúskodik Kallistos levele.

A levelet Harald I. Bell publikálta 1924-ben a *Jews and Christians in Egypt: The Jewish Troubles in Alexandria and the Athanasian Controversy* című kötetben, apa Paiéus archívumának részeként. Az archívum a P.Lond. VI 1912-1922-es jelzetű dokumentumokat

⁶⁹ MARTIN 1996. 348–359.

tartalmazta, és a 330–340-es évekre datálható. *Apa* Paiéus, hivatalos nevén Aurelius Pageus⁷⁰ egy Hathór nevű kolostornak az (elsősorban világi irányítási funkciókat ellátó⁷¹) előjárója, valamint a közeli Hipponóm falu papja volt. A kolostor a Felső-Kynopolis és a Hérakleopolis nomosok határán feküdt.⁷² Paiéus archívumának még egy darabja bír eseménytörténeti jelentőséggel, a P.Lond. VI 1913, amely egy szerződés Paiéus helyettesítéséről, amíg ő a kaisariai zsinaton tartózkodik (valószínűleg tanúként): a papirusz tette lehetővé a zsinat időpontjának meghatározását 334 tavaszára.⁷³

A P.Lond. VI 1914-es papirusz nagy méretű, 23,6 x 28,2 cm-es, és jó állapotban maradt ránk. Mindössze bal margóján hiányoznak nagyobb részek, ez azonban sajnos lehetetlenné teszi néhány fontos szakasz helyreállítását. A papirusz mindkét oldala írást tartalmaz, az írrok, miután a rectót teleírta, a recto bal margóján, a szövegtől kifelé a lap széle felé folytatta a szöveget, így a margóra írt szöveg vége veszett el. Az írrok bizonytalan nyelvtana és rossz (a korszakban átlagosnak tekinthető) helyesírása helyenként szintén értelmezési nehézségeket okoz.

A papirusz kevéssel 335. május 23-a után keletkezett. Bár keltezés a magánlevelekre jellemző módon nem tartalmaz, az írás dátuma jó megközelítéssel kikövetkeztethető. A levél szövegében szereplő utolsó esemény május 23-án történt, így a levél aznap vagy egy-két nappal később íródhatott. Az évvel kapcsolatban Bell következtetése helytálló, aki Athanasios pozícióját, külföldi útjait, száműzetéseit, valamint az archívum előző darabjának, a P. Lond. VI 1913-nek 334-es dátumát figyelembe véve arra jutott, hogy a levélben leírt helyzet leginkább a tyrosi zsinat előzményeit jellemezhet, hiszen 335 késő tavaszáról tudjuk, hogy Athanasiosnak el kellett volna utaznia, azonban ezt nem szívesen tette. (Ugyan Athanasios 334-ben is meghívást kapott a kaisareai zsinatra, ez februárban érkezett, és májusban a püspök már feltehetőleg nem hezitált, hanem eldöntötte, hogy nem megy el). Így a 335. május 23. utáni dátum a legvalószínűbb.

A következőkben a levél szövegét közlöm Bell kiadása és az azóta elfogadott javítások alapján, a papyri.info adatbázisban szereplő változatot alapul véve. A papirusz fordítása és jegyzetelése során tekintetbe vettem Bell értelmezését.

1 Τῷ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ ἅπα Παιθοῦ καὶ Παταβεῖτ πρεσβυτέροις Κᾶλλιστος ἐν

⁷⁰ P.Lond. VI 1913, Vö. WILCKEN 1924. 310.

⁷¹ Vö. *P.Neph.* 8.

⁷² HAUBEN 2002. 339., ugyanerről a helyről származik a húsz évvel későbbi Nepheros-archívum is, Vö. *P.Neph.*

⁷³ BELL 1924. 48., a papirusz 334. március 19-i dátumú, így a zsinat összehívása (a császár leveléből idéz a papirusz szövege) talán februárban történhetett.

κ(υρί)φ θ(ε)ῶ χαίρειν. Γινώσκειν ὑμᾶς θέλομεν τὰ πραχθέντα ἐνταῦθα
 πράγματα· ἐξαίφιν⁷⁴ γὰρ ἠκούσατε ἃ ἐπάθαμεν ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἑρα-
 κλέου τοῦ κο<μ>μενταρησίου. Εἰσὶν γὰρ καὶ τινες ἀδελφοὶ ἐκ τῶν ἐλ[θ]όντων πρὸς ὑμᾶς
 5 μεθ' ἡμῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ δύνονται καὶ αὐτοὶ τὰ πραχθέντα [ὑ]μῖν ἀναγ<γ>εῖλαι. Μετὰ
 γὰρ τὴν ἡμέραν ἐκείνῃ<ν> ἐν τῇ τ{ρ}ετράδι καὶ εἰκάδι τοῦ Παχ[ῶ]ν μηνὸς Ἰσᾶκ
 ὁ ἐπίσκοπος ἀπὸ Λητουῦς ἦλθεν πρὸς Ἑραεῖσκον ἐν Ἀλεξα[νδρ]ίᾳ, καὶ ἠθέλησεν
 γεύσασθαι μετὰ τοῦ ἐπισκόπου ἐν τῇ παρεμβολῇ. Ἀκούσαν[τε]ς οὖν οἱ διαφέρον-
 τες Ἀθανασίου καὶ ἡλθασιν φέροντες μεθ' ἑαυτῶν στρατιώτας τοῦ δουκὸς καὶ τῆς
 10 παρεμβολῆς, οἰνώμενοι ἡλθασιν ὥρα ἐνάτῃ συγκλείσαντες τὴν [π]αρεμβολὴν
 βουλόμε<νοι>
 καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς πιάσαι. Ἀκούσαντες οὖν τινὲς στρατιῶται [ο]ἱ ἐν τῇ
 παρεμβολῇ καὶ
 φόβον θεοῦ ἔχοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ἦρκαν αὐτοὺς καὶ ἔκρυσαν ἐν ταῖς κέλλαις ἐν τῇ
 παρεμβολῇ.
 Καὶ ἐκείνων μὴ εὐρεθέντων ἐκβάντων αὐτῶν εὗραν τέσσαρας ἀδελφοὺς ἐρχομένους ἐν τῇ
 πα-
 ρεμβολῇ, καὶ κατακόψαντες αὐτοὺς καὶ αἱμαρρόεις⁷⁵ ποιησάμενοι ὥστε αὐτοὺς κινδυνεῦσαι
 καὶ ἐξέβαλον
 15 αὐτοὺς ἐξω τῆς Νικοπόλεως. Καὶ μετὰ <τὸ> τούτους ἐκβαλεῖν ἀπῆλθασιν πάλιν ἐπὶ τὴν
 πόλιν τοῦ
 Ἡλίου ἐν τῇ μονῇ ἐν ἣ εἰσὶν ἐπιζενούμενοι οἱ ἀδελφοὶ καὶ πιάσαντες ἄλλους πέντε ἐκεῖ
 εἰ<ρ>ξαν
 αὐτοὺς ἐν τῇ παρεμβολῇ ὀψίας, καὶ συγκλείσαντες αὐτοὺς μέχρι τοῦ τ[ὸ]ν πραιπόσιτον
 προελθεῖν
 ἐν τοῖς σίγνοις τὸ πρὸς πρῶι καὶ λαβὼν αὐτοὺς ὁ πραιπόσιτος καὶ ὁ σκριβάς καὶ αὐτοὺς
 ἐκέλευ-
 σεν ἐκβληθῆναι ἐκτὸς τῆς Νικοπόλεως· καὶ τὸν μονᾶριν Ἑρακλίδην δῆσαντες καὶ
 ὑβρίσαντες
 20 ἐνέτειλαν τῷ αὐτῷ ἐπαπειλούμενοι, ὅτι „Κατὰ ποίαν αἰτίαν τοὺς μ[ο]ναχοὺς τῶν
 Μελιτιανῶν
 εἴασας ἐν τῇ μονῇ;” Καὶ ἄλλον ἀδελφὸν Ἀμμωνα ὄντα ἐν τῇ παρεμβ[ο]λῇ [κ]αὶ αὐτὸν
 ὑποδεχόμενον

⁷⁴ Klasszikus formája éξαίφινς.

⁷⁵ Olvasd: αἱμόρρους.

τοὺς ἀδελφοὺς συνέκλεισαν ἐν τῇ παρεμβολῇ, παρήγγειλαν δὲ αὐτῷ ὥστε μὴ ὑποδέχεσθαι αὐ-

τὸν μοναχοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. Ἄλλος γὰρ ἀδελφὸς οὐκ ἔστιν εἰ μὴ οὗτοι οἱ δῶο ὑποδέχομενοι τοὺς

ἀδελφοὺς ἐποίησαν αὐτοὺς δευλανθῆναι. Θλιβόμεθα οὖν πάνυ διεγερ[γμέ]νοι ὑπὸ αὐτῶν κατὰ τό-

25 πον. Ἐπιλυπούμεθα οὖν {ουν} ὅτι οὐκ ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν πρὸς τ[ὸν] πάπαν Ἡραεῖσκον ἀπελθεῖν

καὶ ἐπισκέψασθαι αὐτόν. Ἐν τῇ νυκτὶ γάρ ἐν ἣ ὑβρίσθησαν οἱ ἀδελφοὶ ὁ πραι[π]όσιτος τῶν στρατιωτῶν ἔπεμ-

ψεν φάσιν τῷ ἐπισκόπῳ λέγων ὅτι „Ἠμάρτησα καὶ ἐπαρωνήθην ἐν τῇ νυκτὶ ὅτι τοὺς ἀδελφοὺς

ὑβρίσα.” Ἐποίησεν δὲ καὶ ἀγάπην ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ Ἑλλην ὦν δ[ιὰ] τὸ ἁμάρτημα ὁ ἐποίησεν.

Recto, bal margó, lentröl felfelé

29 Ἀθανάσιος δὲ μεγάλως ἄθυμει καὶ αὐτὸς παρέχει ἡμῖν κάματον διὰ τὰ γραφόμενα καὶ τὰς 30 φάσεις τὰς ἐρχομένας αὐτ[ῷ] ἀ[πὸ] ἔξωθεν, ἐπειδὴ ὁ β[ασ]ιλεὺς Μακάριον εὐρὼν ἔξω ἐν τῷ

κομιτάτῳ [c 15 T?] ὕρῳ γράψας [.5]. ανρρυς ὅτι δήσας αὐτόν καὶ .επι

.α ἀπο .[c 16]α ἵνα αὐ[το] .5]. εσται. Ἀπελθόντων οὖν Ἀρχελά-

ου τοῦ [.7 καὶ .6]. μετὰ Ἀθαν[ασίου το]ῦ υἱοῦ Καπίτωνος,

Verso

βουλόμενοι ἀποσπάσαι Μακάριον, ἡ φάσις οὖν ἀπῆλθεν πρὸς ἅπα Ἰωάννην ἐν Ἀντιοχίᾳ·

35 ἦλθεν καὶ πιάσας αὐτοὺς κατέσχεν αὐτούς, ἐπειδὴ ἐπὶ συκοφαντίᾳ καὶ δεινὰ ἦσαν γράψαν-
τες κατὰ Ἡραεῖσκου, καὶ αὐτὸς Ἀρχέλαος τὰ γ<ρ>άμματα ἤρκεν ἔξω. Ὁ θεὸς οὖν ἐποίησεν
καὶ τοὺς τρεῖς ἔξω καὶ ἔχει ἔξω. Τοῦτ' οὖν ἤκουσεν Ἀθανάσιος ὅτι Ἀρχέλαος
συνεσθέθῃ, πάνυ ἄθυμει Ἀθανάσιος. Πολλαχῶς⁷⁶ οὖν ἦλθαν ἐπὶ

αὐτόν καὶ μέχρις νῦν οὐκ ἀπεδήμησεν· ἐνεβάλετο δ[έ] τὰ σκεῦή αὐτοῦ ἐν τῇ θα-

40 λάσσει ὡς αὐτοῦ ἀποδημούντος, καὶ πάλιν εἰς δευτέρον ἦνε<γ>κεν τὰ σκεῦή

ἀπὸ τοῦ πλοίου, μὴ βουλόμενος ἀ[π]οδημῆ[σ]α[ι]ψαι . . Ἐγρ[α]ψα ἵνα

⁷⁶ A szó jelentése „sokféle módon”, de ez itt nem értelmes, talán az írnok a sokkalis „gyakran” szóval keverte össze.

γνωῖτε ἐν ποίᾳ θλίψει ἑσμέν· ἦνε<γ>κεν γὰρ ἐπίσκοπον τῆς κάτω χώρας
 καὶ συνέκλεισεν αὐτὸν ἐν τῷ μακέλλῳ, καὶ πρεσβύτερον τῶν αὐτῶν μερῶν
 συνέκλεισεν καὶ αὐτὸν ἐν τῷ ἀπλικίτῳ καὶ διάκονα ἐν τῇ μεγίστῃ φυλακῇ, καὶ μέχρις
 45 τῆς ὀγδόης καὶ εἰκάδος τοῦ Παχῶν μηνὸς καὶ Ἑραεῖσκος συγκεκλεισμέ-
 νος ἐστὶν ἐν τῇ παρεμβολῇ – εὐχαριστῶ μὲν τῷ δεσπότῃ θεῷ ὅτι ἐπαύθησαν αἱ πλη-
 γαὶ ἃς εἶχεν– καὶ ἐπὶ τῇ ἐβδόμῃ καὶ εἰκάδι ἐποίησεν ἐπισκόπους ἑπτα ἀποδη-
 μῆσαι· Ἐμῖς καὶ Πέτρος⁷⁷ εἰς αὐτούς ἐστιν, υἱὸς Τουβέσις. Μὴ ἀμελήσητε οὖν
 περὶ ἡμῶν, ἀδελφοί, ἐπειδὴ τὰ ψωμία ἀφῆκαν ὀπίσω ἵνα διὰ τὸν ἐπίσκοπον μή-
 50 πως ἔξω ἀρῇ ἵνα τηρῇ αὐτὰ μετ' αὐτοῦ.⁷⁸ Ἐγὼ γὰρ ἀγοράζων ἄρτους εἰς δια-
 τροφὴν ἡγόρασα ἀρτάβην σίτου (ταλάντων) ἰδ'. Ἐπὰν οὖν εὕρητε εἰδήμονα ἀπο-
 στεῖλατέ μοι ὀλίγα ψωμία. Ἀσπάζομαι τὸν πατέρα μου Πραυρὸν καὶ πάντας τοὺς
 ἀδελφοὺς τοὺς ὄντας μετ' αὐτοῦ καὶ Θέονα τὸν διάκονα Σαπρίωνα καὶ Ὠρίωνα
 καὶ Παπνούτιν καὶ ἅπα Σαρμάτην καὶ Παῶμιν καὶ Πιὸρ καὶ Εὐδαίμωνα καὶ ἅπα Τρύφωνα
 55 καὶ Γερόντιον καὶ ἅπα Ἱέρακα καὶ ἅπα Ἐλεγᾶν καὶ ἅπα Ἀρηοὺν καὶ ἅπα Πιάμ καὶ
 Κορνήλιν
 καὶ Πισάτιν καὶ Κολλουῦθον καὶ Ἰωσήπ καὶ τὰ παιδιά αὐτοῦ καὶ Φίνες. Μὴ ἀμελήσης οὖν,
 πάτερ, ἀποστεῖλαι πρὸς Ψαεῖν ἀπὸ Τερὸτ ἕνεκεν τῆς ἀρτάβης τοῦ σίτου, καὶ ποιήσον
 Τουᾶν ἀπὸ Ταμούρω ἵνα καὶ αὐτὸς ἀπέλθῃ εἰς Ταμούρω ἕνεκεν τῆς ἀρτάβης τοῦ σίτου·
 αἱ ἡμέραι γὰρ εἰσιν τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς αὐτάς. Ἀσπάζομαι Παῦλον τὸν ἀναγνώστην καὶ ἅπα
 60 Ἡλί<α>ν καὶ Ἀνουβᾶν μέγαν καὶ Ἀνουβᾶν μικρὸν καὶ Παμούτιν καὶ Τιτούνην καὶ τὰ παιδιά
 αὐτοῦ καὶ Ὅρ
 ἀπὸ Τουμνακῶν καὶ πάντας τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς μετ' αὐτοῦ καὶ Παπνούτιν καὶ Λεο-
 νίδην τὸν ἀδελφὸν α[ὐ]τ[οῦ] καὶ τὸν ἀδελφὸν τὸν ἄλλον τὸν μετ' αὐτῶν.

Alján, fejfel lefelé:

63 Ἄ[πα Παιθοῦ καὶ Παταβεῖτ] [π(αρά)] Κα<λ>λίστου.

1 παταβεῖτ - καλ'λίστος 2. γινωσκιν 3 τα - εκινη 4 ὕμας rap. 5 αναγλιαι 6 εκινη - εικαζι- ἴσακ
 9 στρατιοτας 10 οινομενοι - συνκλισαντες 11 στρατιοται 12 κελλ'λαις 13 εκινων- ἐγβαντων-
 τεσσαρες 14 εμαρωεις - εξεβαλαν 15 νικοπωλεως- εγβαλιν 16 ησιν - αλλ'λους- πεντη - εκι 17
 συνκλισαντες -προερθιν 18 τοις ' σιγνοις - προει 19 εγβληθηναι - δυ[σα]ντες 20 ενετιλαν-
 επατιλουμενοι- ετιαν - μι[ο]ναχις 21 ησας - μωνη - αλλ'ον- αμμωνα 22 συνεκλισαν -
 παρηγλιαν - αυτου 23 ἱ 24 διλανθηναι 25 επιλοιτουμεθα -απελθιν 26 στρατιοτιων 27 επεμσεν-

⁷⁷ Nem egyértelmű, hogy egy emberről van szó „Emis, más néven Péter”, vagy kettőről

⁷⁸ Olvasd: ἐπειδὴ τὰ ψωμία ἀφῆκαν ὀπίσω διὰ τὸν ἐπίσκοπον, ἵνα μήπως ἔξω ἀρῇ ἵνα τηρῇ αὐτὰ μετ' αὐτοῦ (Bell és A. Hunt értelmezése).

επαρυνθην 28 εκινη τη ' ημερα ελ'λην 29 αθυμι - παρεχι - γραφωμενα 30 φασις - επιδη- εν 'τω 31 κοιμδα[τω] 32. ινα 33 υιου 34 αποσπασε - απελθην- ιωαν'νην 35 επιδη - δινα 36 γαμ'ματα 37 τρις 38 εχι 39 ενεβαλοτο 40 θαλασ'ση απωδημουντος 41 εινα 42 γνοιται - θλιψι 43 συνεκλisen- μακελ'λω 44 συνεκλisen - διακωνα - φοιλακη 45 ποχων 46 συνκε[[λ]]κισμενος - ε 47 ευδομη 48 αμελησηται 49 επιδη - ινα 50 ινα - τυρη 51 ηγωρασα - ευρηται - ειδημωνα 52 αποστιλατε - ασπαζομε - πατεραν 53 διακωνα 55 ιερακαν 56 ιωσηπ 57 πατηρ - αποστιλαι 58 ινα 59 η - λαβιν - ασπαζομε 62 αλ'λον

Fordítás:

(1) Szeretett testvéremnek, *apa*⁷⁹ Paiéusnak és Patabeitnek Kallistos, üdvözlét az Úr Istenben.

Tudatni kívánjuk veletek az itt történt dolgokat, hiszen azonnal hallottatok arról, hogy mit szenvedtünk el azon az éjjelen Hérakleios, a *commentariensis*⁸⁰ házában. Ugyanis néhányan a hozzatok érkező testvérek közül (5) velünk voltak abban a házban, és ők is hírt tudnak adni nektek a történetekről. Ugyanis azután a nap után, Pachón 24-én,⁸¹ Izsák Létupolisból⁸² elment Héraiskoshoz⁸³ Alexandriába, és együtt akart vacsorázni a püspökkel a táborban.⁸⁴ Mikor ezt meghallották azok, akik Athanasios pártján állnak,⁸⁵ megjelentek a *dux*⁸⁶ és a (10) tábor katonáival részegen a kilencedik órában, bekerítve a tábort, és el akarták fogni mind őt, mind a testvéreket. Azonban ezt meghallotta néhány katona, akik a táborban tartózkodtak és félük az Istent a szívükben, fogták őket és elrejtették a raktárban a táborban. És amikor azok nem találták meg őket, kimentek, és találtak négy testvért, akik a táborba tartottak, ezeket ütlegették és véresre verték, úgy, hogy az életük is veszélyben forgott, és kidobták (15) őket Nikopolisból. És miután kidobták őket, visszamentek a Nap Kapujához⁸⁷ a szálláshelyre,

⁷⁹ A szó ebben az archivumban tűnik fel először a papiruszokban, de a későbbiek során általánosan elterjed, rangos egyházi tisztviselői tiszteletteljes megnevezésére szolgál. Vö. DERDA – WIPSZYCKA 1994.

⁸⁰ Magas rangú katonatiszt, a *centurio* adminisztratív feladatokat ellátó altisztje, Diocletianus után a provinciákban civil feladatkörökben is megjelenik. (*Pauly* VII. 759-768.)

⁸¹ Május 19.

⁸² Izsák létupolisi püspök irodalmi forrásokból is ismert melitánus főpap, Tyrosban is jelen volt Athanasios vádlói között, és később sem békült ki a patriarchával, még a 346-os sardicai zsinaton is ellenfelei között találkozunk vele.

⁸³ Valószínűleg a herakleioipolisi püspök, mert neve feltűnik egy adólistában (P.Harrauer 48) is a 4. század végén, amely a földtulajdonosok földjük után fizetendő adóját rögzíti, a földet pedig az eredeti tulajdonos alapján azonosítja. A földek korábbi tulajdonosai közt szerepel Héraiskos püspök. Az eredeti tulajdonosok jegyzékét talán a 320-330-as években irhatták. Héraiskos a 325-ben összeírt melitánus püspökök listáján még nem szerepel, és az irodalmi források sem tesznek róla említést. Az viszont, hogy ő a helyi püspök, aki alá Hathór vélhetően tartozott, jól magyarázza, hogy miért foglalkozik Kallistos annyit személyével és miért nevezi őt egyszerűen „a püspöknek”. Vö. VAN MÍNEN 2001, HAUBEN 2004¹. 52.

⁸⁴ Alexandria határában, Nikopolisnál található nagy katonai táborról, a Paramboléről van szó, amelynek melitánus közösségét már Nikaia idejéből is ismerjük. Vö. MARTIN 1996. 360.

⁸⁵ A *διαφεροντες* szónak, bár alapvető jelentése „különbözik”, a papiruszokban van „tartozik valakihez” jelentése is. Itt valószínűleg az utóbbi jelentésről van szó, mert a szöveg értelme ezt sugallja, továbbá ha nem Athanasios pártján levőkről van szó, akkor nem egyértelmű, hogy kikről; a papiruszban a melitánusokon és a katolikusokon kívül más csoport nem szerepel, a törésvonal egyértelműen Athanasios és a melitánusok között húzódik. Az értelmezéshez Vö. BELL 1924. 61., vele szemben ARNOLD 1989. 381. a „különbözik” értelem mellett érvel, érvei cáfolatára ld. HAUBEN 2004. 612.

⁸⁶ Diocletianus reformja után a provincia katonai igazgatását ellátó tiszt. (*Neue Pauly* III 853.)

⁸⁷ Nikopolis keleti kapuja.

amelyben a testvérek meg szoktak szállni, ott öt másikat is megfogtak, bezárták őket a táborban estefelé, és fogva tartották őket, amíg a *praepositus*⁸⁸ meg nem jelent reggel a börtönben,⁸⁹ akkor a *praepositus* és az írnok is fogták őket és megparancsolták, hogy dobják ki őket Nikopolisból. A fogadóst, Héraklidést is megkötözték és bántalmazták, és (20) megfenyegetve őt megparancsolták, (hogy válaszoljon): „Miért engedted be a melitiánusok szerzeteseit a fogadóba?”⁹⁰ És egy másik testvér, Ammónt, aki a táborban volt, és szintén elszállásolta a testvéreket, is bezárták a táborba, és megparancsolták neki, hogy többé ne fogadjon szerzeteseket a házába. Mert már nincs más testvér, csak ez a kettő, aki a testvéreket befogadja, a többiek már korábban megfélemlítették. Nagyon szorongatott helyzetben vagyunk tehát elzárva általuk különböző helyeken.⁹¹ (25) Szomorúak vagyunk, hogy nem engedik nekünk, hogy elmenjünk Heraiszkos *papashoz*, és meglátogassuk. Azon az éjszakán ugyanis, amelyiken a testvérek bántalmazást szenvedtek, a katonák *praepositusa* üzenetet küldött a püspökhöz, hogy „Vétkeztem és részegen rosszat cselekedtem az éjszaka, hogy a testvéreket bántalmaztam.” Azon a napon tett egy *agapét*,⁹² bár hellén,⁹³ a bűne miatt. Athanasios pedig nagyon elkeseredett, és maga okozza nekünk a bajt a levelek és a (30) hírek miatt, amelyeket külföldről kapott, miután a császár Makariost⁹⁴ megtalálva kint az udvarnál ... [T]yrosban? írva... ... hogy megkötözve és.... Elment tehát Archelaos⁹⁵... Kapitón fia Athanasiossal,⁹⁶ és el akarták hurcolni Makariost, a hír pedig eljutott *apa* Ióánnészhoz⁹⁷ Antiochiába; (35) elment, és elfogta őket, mivel a rágalmazáson felül szörnyűségeket is írtak

⁸⁸ Katonai tábor parancsnoka, a szó nem címet, hanem funkciót jelez.

⁸⁹ A σίγνα görög szó a latin signum, „jelvény” jelentésű szóból származik, eredetileg azt a helyet jelöli, ahol a katonai egység jelvényeit tartották. Ez általában a tábor középpontjában volt, és egyben raktárként, őrszobaként, parancsnoki szobaként vagy börtönként is funkcionált. A koptba börtön jelentésben került át.

⁹⁰ A μὴνίς szó a 4. században általában már monostort jelent, itt a μὴνίς „fogadós” jelenléte miatt (aki szemlátomást szabadon dönt arról, hogy kit enged be μὴνίς-jába), valószínű, hogy fogadóról, szálláshelyről van szó.

⁹¹ Szó szerint: hely szerint.

⁹² A kifejezés értelmezése bizonytalan. Bell illetve Hunt értelmezése: „That day he had a service said, although he is a Gentile, on account of the sin which he committed” (BELL 1924. 62.) szerint a fordítás: „Azon a napon mondatott egy misét, bár hellén, a bűne miatt” lenne. A fordítást Bell kommentár nélkül hagyja. MARTIN (1996. 361.) ugyanakkor megjegyzés nélkül úgy értelmezi a helyet, hogy „szívességet tett a bűne miatt”. ARNOLD (1989. 379.) *agapénak* hagyja meg: „presented an *ἀγάπη*”, jelezve, hogy nem tudja, mit jelent. A kifejezés irodalmi párhuzamai alapján a „jótett” (Historia Alexandri Magni, Epiphanius) és a „szeretletkoma, mise” (Ignatius) jelentés sem kizárt.

⁹³ A szó jelentése itt, mint a késő antik és bizánci szövegekben gyakran, pogány.

⁹⁴ Athanasios papja. Már az első vádaskodások idején őt küldte Athanasios Konstantinhoz, és ő volt az is, aki Ischyra szent edényeit összetörte.

⁹⁵ Valószínűleg azonosítható az irodalmi hagyomány Archelaosával, aki magas rangú tisztviselő volt, és Athanasiosnak szolgálatot tett, Sökratés szerint ő volt, aki megtalálta Arsénioszt (Sökr. I. 29.)

⁹⁶ Athanasios papja, a sardicai zsinatnak az alexandriai egyházhoz írt levelében szerepel Aphthoniosszal, Pállal és Plutiónnal együtt, a tyrosi zsinat őt is száműzte (Apol. c. Ar. 40). A *lacunában* talán három társa közül valamelyiknek a neve szerepelhetett.

⁹⁷ Minden valószínűség szerint Melitios utódjáról, Ióánnész Archaphosról van szó, az irodalmi hagyomány alapján is arra következtethetünk, hogy ekkor az udvarnál tartózkodott, és a tyrosi zsinat előkészületeiben vett részt.

Héraiszkos ellen, és maga Archelaos vitte a levelet külföldre. Isten vitte hármójukat külföldre, és tartja őket ott. Amikor meghallotta Athanasios, hogy Archelaost elfogták, nagyon elkeseredett Athanasios. Sokszor jöttek hozzá, és eddig nem utazott el; felpakoltatta a csomagját a hajóra (40) azzal, hogy elmegy, aztán ismét lehozatta a csomagját a hajóról, nem akarva elmenni. ... Azért írok, hogy tudjátok, milyen bajban vagyunk: elhurcoltatta ugyanis az alsó-egyiptomi *chóra* egy püspökét, és elzáratta a húsipiacon, valamint egy ugyanarról a vidékről származó papot is bezárattott, őt a tábori börtönbe, egy diakónust pedig a legnagyobb börtönbe, és Pachón hónap 28-áig⁹⁸ Héraiszkos is fogságban volt a táborban (halát adok az Úr Istennek, hogy a verések, amelyeket elszenvedett, abamaradtak), sőt, 27-én⁹⁹ hét püspököt is távozásra kényszerített a városból: Emis, más néven Petros is köztük volt, Tubestis fia.¹⁰⁰ Ne felejtkeztek el tehát rólunk, testvérek, mivel a kenyeret visszaküldték a püspökön keresztül, hogy (50) magánál őrizze, nehogy kiragadják a kezeiből.¹⁰¹ Én ugyanis az ellátásunkra¹⁰² kenyeret vásárolva 14 talentumért vettem a búza artabéját.¹⁰³ Amint találok ismerőst, küldjetelek nekem egy kevés kenyeret. Üdvözlöm atyámat, Praunt és minden testvér, aki vele van; és Theónt, a diakónust, Sarpiónt, Hóriónt, Papnutist, Sarmatést, Paópist, Piort, Eudaimónt, *apa* Tryphónt, (55) Gerontióst, *apa* Hieraxot, *apa* Helenast, *apa* Harnéust, *apa* Piamot, Kornélist, Pisatist, Kolluthost, Józsefet és a gyermekeit, valamint Phinest. Ne felejt el továbbá, atyám, elküldeni a teroti Psaeiszhez az egy artabé búza ügyében, és vedd rá a tamurói Tuast, hogy menjen el Tamuróba az artabé búzáért, ugyanis itt van az ideje, hogy begyűjtsék azokat. Üdvözlöm Pált, a felolvasót, *apa* (55) Illést, a nagyobbik Anubast és a kisebbik Anubast, Pamutist, Tituést és a gyermekeit, valamint a tumnakónbeli Hort, és minden testvérét, aki vele van; továbbá Papnutist, a testvérét Leonidést¹⁰⁴ és a másik testvér is, aki velük van.

Apa Paiéusnak és Patabeitnek Kallistostól

⁹⁸ Május 23.

⁹⁹ Május 22.

¹⁰⁰ Ez a hét püspök később Athanasios vádlói között szerepel Tyrosban. MARTIN 1996. 361.

¹⁰¹ A püspök szó biztosan nem utalhat Athanasiosra, mert az ő címét nem ismerték el. Valószínűleg, mint a szöveg többi részében, itt is Héraiszkosról van szó. Alexandria gabonaellátása ekkor a patriarcha ellenőrzése alatt állt, és Athanasios valószínűleg ellenfeleinek ebből nem juttatott, amivel később, a tyrosi zsinat után meg is vádolták. A melitiánusok tehát maguk gondoskodtak ellátásukról, és ebben a kolostoroknak fontos szerepük volt, mint az a Nephros-archívumból is kitűnik, vö. P. Neph. 1., 5. és 6., ahol Pál kéri Nephrost, hogy a behajtható búzából süttessen neki kenyeret és küldje el. Valószínűleg itt is a chóráról érkező püspökök hozták a gabonát a fővárosiaknak, de minthogy azt Héraiszkosnál hagyták, akit elfogtak, a gabona hozzáférhetetlen lett a testvérek számára, akik kénytelenek voltak az alexandriai magasabb árakon gabonát vásárolni.

¹⁰² Szó szerint ellátásra.

¹⁰³ Görög ürmérték, körülbelül 39 liter. (Vö. *The Oxford Handbook* 186–187.)

¹⁰⁴ A legtöbb üdvözlőt személy az archívum több dokumentumából ismert, nyilvánvalóan a kolostor szerzeteseiről van szó.

Kallistos levele tehát a tyrosi zsinat előtti időszak eseményeit mutatja be egy szemtanú szemével. Beszámolójának legfontosabb elemét Athanasios és híveinek a melitiánusok ellen elkövetett cselekedetei jelentik. Az események elindítója Izsák létopulisi püspök érkezése volt, azonban rajta kívül kilenc püspök, egy pap, egy diakónus, valamint szerzetesek is jelen voltak a skizmatikusok részéről. Ezek Alexandrián kívül, a nikopolisi katonai táborban gyülekeztek, hogy mintegy „előzsinatot” tartsanak, álláspontot egyeztessenek a zsinat előtt. A tábor Athanasios pártján álló katonáinak szemlátomást nem tetszett az eretnekek (különösen pedig a szerzetesek, akik a mozgalom megindulásakor inkább számítottak gyanús alakoknak, mint megbecsült lelki vezetőknék) megszorodása a táborban, és erőszakos úton próbáltak tőlük megszabadulni. Az akció spontán volt, egyértelműen Athanasios akaratán kívül történt, ugyanis ha a püspök parancsára cselekedtek volna a katonák, a parancsnok nem kért volna bocsánatot, és a patriarcha felbujtó szerepét Kallistos biztosan nem felejtette volna el megemlíteni. A következő napokban azonban a melitiánusok börtönbe kerülnek, és ebben már Athanasios tevékenységét láthatjuk: a püspök célja valószínűleg az volt, hogy a melitiánusokat egymástól távol tartsa, és a kommunikációjukat ellehetetlenítse.¹⁰⁵ Hogy ez sikerült neki, arra jó bizonyíték Kallistos panasza (24. sor).

Kallistos azonban nem csak az általa átélt eseményeknek tanúja, hanem jól értesült volt az udvarban történt eseményekkel kapcsolatban is, amelyeket az alexandriai események háttereként mutat be. Bár erről szóló beszámolója töredékesen maradt ránk, a történések a következőképpen rekonstruálhatók. Makariost, Athanasios papját a császár az udvarnál elfogatta. Archelaos, Kapitón fia, Athanasios és a harmadik személy valószínűleg Athanasios megbízásából indultak a kiszabadítására, emellett Archelaos levelet is vitt a császárnak, amely Héraiskos elleni vádakot tartalmazott. Archaphos azonban híret vette akciójuknak, és elérte bebörtönöztetésüket. Athanasios nagyon elkeserítette híveinek kudarca, és nem akart elindulni Tyrosba, számított rá, hogy az összegyűlt püspökök és a császár is ellenséges lesz vele szemben. Habozásának és bizonytalanságának jele, hogy többször feltette a holmiját a hajóra, de végül nem szánta rá magát az indulásra. A melitiánusokkal szembeni fellépése is meggyengült pozíciójának eredménye volt: még hazai terepen próbálta meg őket ellenőrzése alatt tartani, és lehetőség szerint elválasztani egymástól, akár megakadályozni azt is, hogy a zsinatra utazhassanak.¹⁰⁶

Azonban Athanasios nem halogathatta sokáig az útra kelést, júliusban el kellett indulnia Tyrosba. Megérzései jók voltak, a zsinat csakugyan azért gyűlt össze, hogy őt elítélje. A

¹⁰⁵ HAUBEN 2001. 617.

¹⁰⁶ HAUBEN 2004. 913.

zsinat jelentős részben eusebiánusokból állt, és ezt nem tudta ellensúlyozni az Athanasios által hozott 48 egyiptomi püspök egyébként is vitákat kiváltó jelenléte. A vádak között megjelent a melitiánus püspökök bebörtönzése, amelyről Kallistos leveléből tudjuk, hogy igaz volt. Athanasios végül elsősorban Ischyros miseedényeinek tönkretétele miatt ítelték el, amely vád bizonyítására egy döntő többségében eusebiánusokból álló bizottság tartott helyszíni vizsgálatot. Athanasios hiába szökött meg a zsinatról és fellebbezett a császárhoz, Constantinus a zsinatnak adott igazat, és 335 novemberében száműzte az alexandriai püspököt. Azonban a melitiánusok nem sokáig örülhettek győzelmüknek. A helyzetet kihasználva bosszút próbáltak állni, és ezzel magukra haragították a császárt, aki ekkor Archaphost száműzte.¹⁰⁷ Athanasios 337-ben visszatérhetett, azonban Archaphos száműzetésben halt meg. A melitiánusok vezető nélkül maradtak, egyre jobban közeledtek az ariánusokhoz, maguk is átvéve nézeteiket. Egyházi hierarchiájuk fokozatosan eltűnt, azonban az eretnkség megmaradt, főleg a *chóra* kolostoraiban. Paiéus kolostora, Hathór is virágzott még a következő nemzedék alatt, amint az az utód, Nepheros 360 körül keletkezett archívumából kitűnik. A szektáról egészen a 8. századig vannak elszórt említések, utoljára Mihály patriarcháról (744–768) halljuk, hogy melitiánusokat akart megtéríteni.¹⁰⁸

A P. Lond. VI 1914 forrásértéke tehát mind az eretnkség történetére, mind a tyrosi zsinatot megelőző eseményekre kétségbevonhatatlan. Sokkal több vitára adott azonban alkalmat az, hogy mennyiben és milyen értelemben tekinthető forrásnak Athanasios jellemének megismeréséhez. Ebben a kérdésben a különböző kutatók véleménye eltérő. Bell maga úgy vélte, hogy ez alapján el kell ismerni, van némi igazság azon beszámolóiban, amelyek Athanasios akaratát, a császári hatalmat is lekezelő alaknak mutatják be, azonban nem szabad kizárólag egyetlen, szintén pártos forrás alapján következtetni egy ember jellemére, sem azt hinni, hogy a melitiánusok jobbak lettek volna.¹⁰⁹ Timothy Barnes viszont úgy értékelte a püspök szerepét, hogy megpróbálta az erőszak alkalmazásával távol tartani ellenfeleit a zsinattól, hogy ismét elkerülje, hogy a vádak rábizonyítsák.¹¹⁰ Vele szemben Duane W.-H. Arnold pedig a levél átértelmezésére törekedett, felvetve, hogy a οἱ διαφύοντες Ἀθανασίου kitélt Athanasios ellenfeleire is lehet érteni, és így a történeteket a melitiánusok és más eretnek csoportok közti villongásként is fel lehet fogni, akár az Athanasios püspökké választását kísérő küzdelmek kontextusában.¹¹¹ Azonban mindkét szélsőség túloz. Ugyan a

¹⁰⁷ MARTIN 1996. 386.

¹⁰⁸ BELL 1924. 43.

¹⁰⁹ BELL 1924. 58.

¹¹⁰ Idézi HAUBEN 2001. 614. ¹¹¹ ARNOLD 1989.

¹¹¹ ARNOLD 1989.

levél megmutatja, hogy Athanasios állításával ellentétben az ellene felhozott vádak nem voltak alaptalanok, arra azonban nem alkalmas, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőle a szent püspök erőszakos természetével kapcsolatban. A különböző keresztény közösségek közti összecsapások ugyanis nem voltak szokatlanok a korban, és a melitiánusok megveréséért ráadásul Athanasios nem is volt közvetlenül felelős (bár az sem valószínű, hogy mindent megtett volna az ilyen incidensek elkerülése érdekében).¹¹² A papirusz valószínűleg nem annyira az erőszakos, mint inkább a hezitáló, bizonytalan Athanasios képe. A patriarchát, aki saját írásából és a történetírók munkáiból határozott és elszánt emberként ismerhetünk meg, a levélben hezitálva, a küzdelmek kimenetelétől tartva láthatjuk.¹¹³ Athanasioszt félelemmel töltötték el a császári udvartól érkező hírek, tudta, hogy pozíciója a császárnál megrendült, tartott a küszöbön álló zsinattól, és a melitiánusok jelenléte Alexandriában azt az érzést keltette benne, hogy még saját városában sem lehet biztonságban. Bizonytalansága hozzájárulhatott az ideges légkör kialakulásához, amely a katonák visszaéléseihez vezetett. Ugyanakkor a melitiánusok sem voltak szervezettek, vezetőjük, Archaphos az udvarnál tartózkodott, maguk nem tudták megoldani ellátási problémáikat sem, a háterszágukként szolgáló kolostorokhoz kellett folyamodniuk. A zűrzavaros helyzetben a két tábor megosztottsága a katonaságra is kiterjedt. Azonban Athanasiosnak sikerült az események fölé emelkednie. A katonaság nagyobb része, még a pogány parancsnok is, őt támogatta, és határozatlansága sem tartott sokáig. A melitiánusok bántalmazása után rövidesen kézbe vette az eseményeket, és sikerült bebörtönzésükkel és elszigetelésükkel nehéz helyzetbe juttatni őket. Bár Alexandriában kezelni tudta a szituációt, a rendfenntartó szervek segítségét is igénybe vevő lépései egyben helyzetének ingatag voltát is megmutatták, hiszen csak így tudta fenntartani uralmát a városban. Azonban elszámolta magát, ezzel a lépésével végképp elvesztette a császár bizalmát, ami egyenesen vezetett első száműzetéséhez.¹¹⁴

¹¹² MARTIN 1996. 362., HAUBEN 2001. 616.

¹¹³ HAUBEN 2001. 615.

¹¹⁴ HAUBEN 2001. 617.

Hekaté-Artemis-Seléné himnusz

A PGM IV 2714–83-as sorszámmal ellátott imádság egy mágiával foglalkozó kézikönyvből származik. A papirusztekercsen minden egyes varázslatot külön fejezetcím vezet be: az itt közölt mágikus szöveg az úgynevezett *agógé* varázslattal kívánja olvasóját megismertetni, amely a szerelmi és erotikus mágia egyik legkedveltebb formája volt az ókori világban.

A szerelmi mágia rítusa párhuzamosan a görög, majd a római irodalmi hagyományba is beszűrődik: említhetnénk itt akár a hellénisztikus bukolika kiemelkedő alakjának, Theokritosnak a második idilljét, vagy Vergiliust és a római szerelmi elégiaköltészet egy-egy erre vonatkozó darabját. Az irodalmi példák részletes feltárására jelen bevezetőben nem térhetünk ki, csupán az irodalmi tradíció és a mágikus papiruszok közötti alapvető különbségre igyekszünk rávilágítani.

A mágia társadalmi és nemi helyzethez szigorúan kötött foglalatosság. Az irodalmi szövegekben a mágia mindig nők privilégiuma, viszont a papiruszok és feliratok éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak: a mágiával csak férfiak élnek. Segítségért Hekatéhez fohászkodnak, hogy a még vonakodó hölgyet vagy homoszexuális viszony esetén a férfit magukhoz kössék, és arra sarkallják, hogy gyulladjon szerelemre a varázslatot előidéző férfi iránt. Fritz Graf a varázspraktikákat titkon alkalmazó férfiakat – mely tevékenység meglehetősen eltér az ókori férfi mentalitásától – a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyükkel és a „nő mint tulajdon” képzetrel hozza összefüggésbe. Az irodalmi szövegekben ez a kép megfordulni látszik: a mágia a társadalom peremvidékére szorított nő kezében voltaképp fegyverré válik az ezáltal védtelenné vált férfiakkal szemben.

Az alábbi mágikus szövegrészletünk is igaz a fentebb vázolt állítás: a végrehajto neve mindig egy Y férfi (ὁ δεινός), a varázslat „célpontja” pedig mindig X nő (ἡ δεινα). A névnelküliség még inkább alátámasztja, hogy a papirusztekercset kézikönyvként, előírás-gyűjteményként használták.

Az *agógé*, más néven „vezetés” egy rövid rítusleírással kezdődik: a kiszemelt hölgy elcsábításához Hekaté istennőt és tüzes leheletű társait kell megidézni. Az ima felolvasása

¹¹⁵ Fordította, a jegyzeteket és a bevezetőt írta: HAJDÚ ATTILA.

közben egy ház tetején etióp kőményt és vadkecske zsírját kell a Hold istennőjének égetni a holdhónap tizenharmadik és tizennegyedik napján.

A daktilikus hexameterben megkomponált varázsszöveg a görög irodalom forrásvidékétől mégsem áll távol: bizonyítékul szolgálnak erre a fel-felbukkanó homérosi allúziók, a himnuszköltészet világából ismert burjánzó jelzőhasználat, illetőleg a himnikus költemények retorikai eszköztárából kölcsönözött alakzatok. A hexameteres sorokat igen gyakran megtörik a mágikus szavak (*voces magicae*) és idegen eredetű formulák. A szövegben a babilóniai, perzsa, görög, egyiptomi-kopt és zsidó vallási képzetek ötvöződnek, amely már önmagában is jól láttatja a korabeli egyiptomi vallásosság sokszínűségét.

Ami a datálás kérdését illeti, maga a mágikus varázsláshoz készült útmutató (PGM IV) körülbelül a Kr. u. 4. századra keltezhető, amely egy mágiában jártas személy felső-egyiptomi magánkönyvtárából került elő. Természetesen az egyes varázslatok összeállítása jóval korábbi, de lehetetlen megmondani azt, hogy mennyivel.

Hekaté hármas alakban tisztelt istennő már a klasszikus kor végétől: az égen holdistennőként (Seléné), a földön Artemisként, az Alvilágban a mágia istennőjeként tartották számon, mindemellett Hekatét már ettől fogva a szellemvilággal és útkereszteződésekkel is összekapcsolták. A hellénisztikus korban Theokritos már minden bizonnyal ismerhette ezeket a mágikus képzeteket, és fel is használhatta második idilljének megírásakor. A költemény első felében (1–62) hexameteres formában Simathia és rabszolgánője, Thestylis hasonló varázslathoz folyamodnak, hogy Simathia szerelmét visszaszerezzék.

A mágikus szöveg négy gondosan elrendezett részre osztható, mindegyik szakasz Hekaté megszólításával kezdődik. Az első és a harmadik egység elsősorban a különféle tájakról odahívott, különböző alakokat öltő istennőket sorol fel. A himnusz második és negyedik szakasza a kívánt célokat tárja fel: álmatlansággal és örülettel sújtani a hön szeretett hölgyet, hogy az elhagyja családját és szerelemtől leigázva a varázsló férfi ajtaja elé járuljon.

„Δεῦρ’, Ἑκάτη, γιγάεσσα, Διώνης ἡ μεδέουσα, Περσία, Βαυβώ, Φρούνη, ἰοχέαιρα, ἄδμητή, Λυδή, ἄδαμάστωρ, εὐπατόρεια, δαδοῦχε, ἡγεμόνη, κατα<καμ>ψυψάχχενε, Κούρη κλυθι, διαζεῦξασα πύλας ἀλύτου ἀδάμαντος, Ἄρτεμι, ἡ καὶ πρόσθεν ἐπίσκοπος ἡσ<θ>α, μεγίστη, πότνια, ῥηξίχθων, σκυλακάγεια, πανδαμάτειρα, εἰνودیα, τρικάρανε, φαεσφόρε, παρθένε σεμνή· σὲ καλῶ, ἔλλοφόνα, <δο>λόεσσα, Ἀυδναία, πολύμορφε· δεῦρ’, Ἑκάτη, τριοδίτη, πυρίπνοα φάσματ’ ἔχουσα χάτ’ ἔλαχες δεινὰς μὲν ὁδοὺς, χαλεπὰς δ’ ἐπιπομπὰς· τὰν Ἑκάταν σε καλῶ σὺν ἀποφθιμένοισιν ἁώροις, κεῖ τινες ἡρώων ἔθانون ἀγύναιοι τε ἄπαιδες, ἄγρια συρίζοντες, ἐπὶ φρεσὶ θυμὸν ἔδοντες, (οἱ δὲ ἀνέμων εἰδῶλον ἔχοντες)· στάντες ὑπὲρ κεφαλῆς τῆς δεῖνα ἀφέλεσθε αὐτῆς τὸν γλυκύν

ὑπνον, μηδέποτε βλέφαρον βλεφάρῳ κολλητὸν ἐπέλθοι, τειρέσθω δ' ἐπ' ἐμαῖς φιλαγρῦπνοισι μερίμναις. εἰ δέ τιν' ἄλλον ἔχουσ' ἐν κόλποις κατάκειται, κείνον ἀπώσασθω, ἐμὲ δ' ἐν φρεσὶν ἐνκαταθέσθω καὶ προλιποῦσα τάχιστα ἐπ' ἐμοῖς προθύροισι παρέστα, δαμνομένη ψυχῇ ἐπ' ἐμῇ φιλότῃ καὶ εὐνῇ. ἀλλὰ σύ, ὦ Ἑκάτη, πολύνουμε, παρθένη, Κούρα, <ἐ>λθέ, θεά, <κ>έλομαι, ἄλοως φυλακὰ καὶ ἰωγή. Περσεφόνα, τρικάρανε, πυρίφοιτε, βοῶπι, βοουροφορβή, πανφόρβα, φορβαρά; Ἄκτιωφι, Ἑρεσιγιάλ Νεβουτοσουαλήθ παρὰ θύραις πυτυληδεδεζω ῥιξιπύλῃ τε. δεῦρ' Ἑκάτη, πυρίβουλε, καλῶ σε ἐπ' ἐμαῖς ἐπαιδαῖς· μασκελλι μασκελλω· φνουκενταβαωθ' ὀρεοβάζαγρα ῥηξιχθων· ἵπποχθων ὀρεοπηγανύς· μορμορον τοκουμβαι (κοινόν)· μαινομένη ἡ δεῖνα ἥκοι ἐπ' ἐμαῖσι θύραισι τάχιστα, ληθομένη τέκνων συνθηεῖς τε τοκίων καὶ συγέουσα τὸ πᾶν ἀνδρῶν γένος ἡδὲ γυναικῶν ἐκτὸς ἐμοῦ, τοῦ δεῖνα, μόνον με δ' ἔχουσα παρέστα, ἐν φρεσὶ δαμνομένη κρατερῆς ὑπ' ἔρωτος ἀνάγκης. θενωβ' τιθεληβ' ἡνωρ' τενθηνωρ' πολύνουμε, κυζαλεουσα παζαους. διὸ καλλιδηχμα καὶ σαβ' φλέξον ἀκοιμήτῳ πυρὶ τὴν ψυχὴν τῆς δεῖνα. καὶ Ὡρίων καὶ ὁ ἐπάνω καθήμενος Μιχαήλ· ἐπτά ὑδάτων κρατεῖς καὶ γῆς, κατέχων, ὃν καλέουσι δράκοντα μέγαν ακροκοδῆρε μουῖσρω Χαρχαρ Ἀδωναί, Ζεῦ δη Δαμναμενεῦ κυνοβίου εξαγρα· κοινόν. Ἰὼ πασικράτεια καὶ Ἰὼ πασιμέδεουσα, Ἰὼ παντρέφεουσα, Ζηλαχνα· καὶ σααδ' σαβιωθῇ νουμιλλον· ναθομεινα· αἰεὶ κεινηθ' ἄλκιμος Θησεὺς ονυξ, περίφρον Δαμναμενεὺς, ἀμυναμένη, αλκυια θεά, νέκυια, Περσία, σεβαρα, ακρα. σπεῦδε τάχιστα, ἥδη ἐπ' ἐμαῖσι θύραισι παρέστα" (κοινόν).

Ide,¹¹⁶ hatalmas Hekaté, Dióné¹¹⁷ felett uralkodó, Persia,¹¹⁸ Baubó,¹¹⁹ Phruné,¹²⁰ nyílveesszót szóró, szűz, lydiai istennő,¹²¹ legyőzhetetlen, nemes őstől származó, fáklyavivő, királynő, a gőgös nyakakat meghajlító, Kuré;¹²² hallgass meg, aki a törhetetlen acélból készült kapukat tártat ki, Artemis, aki már korábban is ör voltál, legnagyobb, úrmő, földet széthasító, kutyák vezetője, mindent leigázó istennő, utakat felügyelő, háromfejű, fényt hozó, fenséges szűz, hívlak téged szarvasborjú leölője, ravasz,¹²³ alvilági,¹²⁴ sok alakban mutatkozó istennő.

¹¹⁶ A görög δεῦρο helyhatározószó állandó elem a messziről megidézett istennők himnuszaiban. Vö. Sapphó híres Aphrodité-himnuszának kezdő sorát: δευρυμμεκτητας.μ | ἵναδον | ἄγνον ὀπιῆαι | χάριεν μὴν ἄλσος | μαλῖ[αν], βῶμοι †δεμιθυμίμε-|νοι | λιβανώτωι· (Sapph. 2.1–4.). „Jöjjetek hozzánk Krétába, a templomodba: / almafáid közt, ligetedbe egyre várunk, míg szétárad a drága tömjén / jószagu füstje” (Ford. Horváth István Károly).

¹¹⁷ Dióné a szerelem istennő, Aphrodité másik neve. Ebben az esetben Hekaté *epitheton ornans*.

¹¹⁸ A Περσία név arra utal, hogy Hekaté-Artemis Anahita perzsa istennővel is azonosították. Vö. D.S. 5.77.

¹¹⁹ Hasonlóan Hekatéhez Βαυβώ is eredetileg Kis-Ázsiai istennő, később tisztelete elválaszthatatlanul összeforrt az eleusisi Démétér kultusszal.

¹²⁰ Hekaté jelzője. A φρουνη „varangyos békát” jelent, amely a béka mágikus rítusban betöltött szerepére utalhat.

¹²¹ A Λυδή jelző Artemis szülőföldjére utal.

¹²² A κοῦρη szótári jelentése „leány”, ezért Démétér lányára, Persephonéra, az Alvilág úrnőjére utal.

¹²³ A szövegben a λῶεσσα mind értelmileg, mind metrikailag hibás alak. Wunsch δολῶεσσα alakra egészítette ki, amely általánosan elfogadottá vált a himnusz szövegét közlő szöveggyűjteményekben.

Ide jöjj, Hekaté, hármasszerű istennője, tüzes leheletű kísértetekkel rendelkező, aki félelmetes csapdákat¹²⁵ és súlyos bűbájokat szerezteél, Hekaté, téged hívlak az idő előtt elhunytakkal együtt és a hősök közül azokkal, akik nőtlenség és gyermektelenül haltak meg, vadul sziszegve, szívükön haragot éve¹²⁶ (de mások szerint: a szelek alakját bírván)¹²⁷ odaállva X feje fölé, ragadjátok el (ti. Hekaté tüzet okádó kísértői) tőle az édes álmot: soha se csukódjon le szemhéja, fáradjon ki az én álmatlanságot okozó gondjaitól. Ha valaki mást tartva az ölében fekszik le, üzze el őt és engem tegyen a szívébe és elhagyva őt tüstént legyen a kapuimnál szerelmemért és ágyamért leigázva lelkében.¹²⁸

De te, ó Hekaté, sok néven tisztelt, Kura, jöjj, istennő, parancsolom, szerű öre és menedéke, Persephona, háromfejű, tűzön járó, ökörszemű istennő BUORPHORBÉ,¹²⁹ igen félelmetes, ijesztő,¹³⁰ AKTIÓPHI,¹³¹ ERESCHIGAL,¹³² NEBUTOSUALÉTH az ajtóknál és PYPYLÉDEDEZÓ ajtót szakító. Ide jöjj, Hekaté, tűz tanácsadó, hívlak téged varázsdalomban: „MASKELLI MASKELLÓ PHNUKENTABAÓTH, OREOBAGRA RHÉXICHTHÓN, HIPPOCHTHÓN, OREOPÉGANYX, MORMORON, TOKUMBAI¹³³” (a szokásnak megfelelően).¹³⁴ Esztét veszve X, bár jönne tüstént az ajtóimhoz elfelejtkezve gyermekeiről is, a szülőkkel való kapcsolatáról is és gyűlölve a férfiak és a nők egész nemzettségét kivéve engem, Y-t, csak engem bírván jelenjen meg, szívében leigázva a szerelem erős kényszerétől. THENÓB, TITHELÉB, ÉNÓR, TENTHÉNÓR, te soknevű, KYZALEUSA PAZAUS. Amiért KALLIDÉCHMA és SAB gyűljön lángra fáradhatatlan tűzzel X lelke. ÓRIÓN és a fenn lakó MICHAÉL, hatalmad van hét vízen¹³⁵ és a földön, birtokolva, akit nagy kigyónak¹³⁶ neveznek AKROKODÉRE,¹³⁷ MUISRÓ,¹³⁸

¹²⁴ Hasonlóan az αὐδναία helyett Reitzenstein az Ἀιδωναία alakot javasolta, amely az Alvilág úrnőjének a jelzője. További kiegészítések a PGM IV *apparatus criticus*-ában olvashatóak (2725).

¹²⁵ A ὁδός névszó „utat”, „utazást” jelent, de ebben a kontextusban „csapdát” és „támadást” is.

¹²⁶ Vö. *Od.* 9.75.

¹²⁷ A papirusz másolója feljegyeztett egy másik szövegvariánst is.

¹²⁸ Α φιλότρητι és εὐνή homérosi *hendiadyoin* vö. *Il.* 3.445.; 6.25.

¹²⁹ *Vox magica*, a pontos jelentése ismeretlen.

¹³⁰ Α πανφόρβα, φορβαρά szavak a φοβερός melléknév variánsai. A Kr.e. 4. századi Alexandriából előkerült *defixiōs* táblákon Hekaté egyik állandó jelzője.

¹³¹ Seléné melléknéve, de a pontos jelentést nem ismerjük.

¹³² A babilóniai istenvilágban az Alvilág istennője, Hekatéhoz hasonlították.

¹³³ A mágikus irodalomból egy jól ismert mágikus formula következik, amelyben három görög eredetű jelző is rejlik: μασκελλι μασκελλω φνουκενταβαωθ ὀρεοβαζάγρα ῥηξίχθων ἱπποχθων ὀρεοπηγανύξ μορμωρον τοκουμβαι (κοινόν): Az ὀρεοβαζάγρα talán Hekaté vagy a Holdistennő jelzője, a ῥηξίχθων jelentése „földet széthasító”, végül a ἱπποχθων „földi paripát” jelenthet. Cristopher A. Faraone szerint a varázsszöveg metrikailag megtört a hexametert, a sort későbbi betoldásnak értelmezte. A kutató úgy vélte, hogy a szöveg másolója nem értette, hogy az ἐπαισιβαί itt magára a hexameterre utal, és nem erre a mágikus énekekben bevett formulára.

¹³⁴ Α κοινόν itt azt jelenti, hogy „fejezd be ezt a beszédet (logos) a szokásos szöveggel”.

¹³⁵ Egyiptomi és kopt szimbólum: a hét víz a Nilus hét hegyét jelöli.

¹³⁶ A nagy kigyó neve Apophis.

CHARCHAR,¹³⁹ ADÓNAI,¹⁴⁰ ZEUS, DAMNAMENEUS, KYNOBIU, EZAGRA (a szokásnak megfelelően). Ó nagyhatalmú, IÓ! mindent uraló, IÓ! mindet tápláló istennő, IÓ! ZÉLACHNA és SAAD, SABIÓTHÉ, NUMILLON, NATHOMEINA, és mindig KEINÉTH, erős THÉSEUS, ONYX,¹⁴¹ körültekintő DAMNAMENEUS, elhárító istennő, halott szellemek, bátor istennő, Persia SEBARA AKRA. Siess hamar, már az ajtóimnál jelenjen meg (a szokásnak megfelelően).

Ariphrón Hygieia himnusza

A következő szövegrészlet a himnuszalkotás pogány kultuszokban betöltött szerepét szemlélteti. A költemény arra világít rá, hogy az ókori ember istenvilággal való kapcsolatában milyen kitüntetett szerepet szán a megszemélyesített Egészség istennőjének. A sikyóni Ariphrón *Hygieia* himnuszának eredeti változata a Kr. e. 4. században született, mégis illeszkedik jelen szöveggyűjtemény tematikájához, mert egészen a késő antikvitásig ismerték és használták. A himnusz Kr. u. 3–4. századi másolatát köre vésve az epidauroszi Asklépios szentély körzetében találták meg.

Ῥγίεια βροτοῖσι πρεσβίστα μακάρων, μετὰ σεῦ
ναίοιμι τὸ λειπόμενον βιοτᾶς, σὺ δέ μοι πρόφρων ξυνείης·
εἰ γάρ τις ἢ πλούτου χάρις ἢ τεκέων
ἢ τὰς ἰσοδαίμονος ἀνθρώποις βασιληίδος ἀρχᾶς ἢ πόθως
οὕς κρυφίοις Ἀφροδίτας ἔρκεσιν θηρεύομεν,
ἢ εἰ ἄλλα θεόθεν ἀνθρώποισι τέρψις ἢ πόνων
ἄμπνοα πέφανται,
μετὰ σεῖο, μάκαιρ Ῥγίεια,
τέθαλε καὶ λάμπει Χαρίτων ὄαροις·
σέθεν δὲ χωρὶς οὐ τις εὐδαίμων ἔφυ.

Hygieia, akit a halandó emberek legrégebb óta tisztelnek a boldog égilakók közül, hadd lakjak veled hátralévő életemben, és legyél kegyes velem: ugyanis ha valamiféle öröm van a gazdagságban, vagy a gyermekekben, vagy az emberek feletti istenhez hasonlatos királyi

¹³⁷ Az ακροκοδιπε csonka formula: ἀκρο(υπο)βόρον) κοδιπε a helyes alak, amelynek jelentése „a saját farkába harapó.”

¹³⁸ A μοιῶσθω két kopt szó összetétele: a „moui” (oroszlán) és a „sró” (kos).

¹³⁹ Hórus sólyom isten nevét jelöli.

¹⁴⁰ Egy angyali figurát jelöl a gnoszticizmusban és a mágiában. Az Ótestamentumban is megtaláljuk, jelentése: „Úram”.

¹⁴¹ A mágiában gyakorta használatos *onyx* körül van szó.

hatalomban, vagy a vágyakban, amelyeket mi üzünk Aphrodité titkos hálójával, vagy ha az embereknek más, istenektől jövő gyönyörűség, vagy a bajokra gyógyír tűnik fel, veled, boldog Hygieia, az ember virágzó és ragyog a Charisok¹⁴² dalaiban: de nélküled senki sem boldog.

A „haragot megkötő” egyiptomi ostrakon (O 1)

Az *ostrakon* Thot isten városából, Hermopolis Magnából (a mai El-Ashmunein) származik, keletkezési ideje már a késő császárkor időszaka, kb. a Kr. u. 3–4. század. A varázslat az ősi görög istent, Kronost hívja segítségül, hogy kösse le Hóri haragját, hogy Hatrosszal vagy Hatros ellen beszéljen. A szövegen már erősen érződik, hogy keresztény miliőben fogant: a zsidó-keresztény és pogány nevek, könyörgési formulák együttese tökéletesen érzékelteti a korabeli egyiptomi kereszténység szinkretizmusát.

Κρόνος, ὁ κατέχων τὸν θυμὸν ὄλων τῶν ἀνθρώπων, κάτεχε τὸν θυμὸν Ὡρι, τὸν ἔτεκεν Μαρία, κὲ μὴ ἐάσης αὐτὸν λαλήσεν¹⁴³ Ἀτρώ, τῷ ἔτεκεν Ταήσης. καὶ ἐξορκίζω κατὰ τοῦ δακτύλου τοῦ θεοῦ, εἶνα μὴ ἀναχάνῃ αὐτῷ, ὅτι Κρόνου πεδὶ κὲ¹⁴⁴ Κρόνω ὑπόκειτε.¹⁴⁵ μὴ ἐάσης αὐτὸν λαλήσεν¹⁴⁶ αὐτῷ μήτε νύκταν μήτε ἡμέραν μήτε μίαν ὥραν.

Kronos, aki visszatartod az emberiségben a haragot, fékezd meg Hóriban is, akit Mária¹⁴⁷ szült, és ne hagyd, hogy csevegjen Hatrosszal, akit Taéis is hozott a világra. Idézzek az isten ujjára,¹⁴⁸ hogy egy szót se mondjon neki, mivelhogy csak Kronos fiának¹⁴⁹ és Kronosnak engedelmeskedik. Ne engedd, hogy beszélgessen vele sem éjjel, sem nappal, még egyetlen órára sem.¹⁵⁰

Homéros és a mágikus orvoslás

¹⁴² A Charisok (Χάριτες) a görög mitológiában a kegy, a báj, kellem, tánc és az ünnepség megcszemélyesített istennői (Hésiodosz szerint Aglaia, Euphrosyne, Thalia (Hes. Th. 907–909.). Zeus és Eurynomé gyermekei, Héra és Aphrodité kísérői.

¹⁴³ λαλήσειν

¹⁴⁴ καὶ

¹⁴⁵ ὑπόκειται

¹⁴⁶ λαλήσειν

¹⁴⁷ A mágiában igen gyakori az anya megnevezése. Maria(m) eredetileg zsidó név, amely igen nagy népszerűségnek örvendett az egyiptomi keresztények körében.

¹⁴⁸ Orphamiel angyalra történő utalás. Az „isten ujjá” a zsidó hagyományból ered. Vö. Exod. 8.19., 31.18.; Deut. 9.18. Lukács evangéliumában (11.20) az ördögűzéssel áll kapcsolatban, amely mutatja a fohász elterjedését a Kr. u. I. századi zsidóság körében.

¹⁴⁹ Deissmann a következőképpen rekonstruálta: ὅτι Κρινούπελι κὲ Κρόνω ὑπόκειτε. A Krinupelis talán Ammon isten titkos neve.

¹⁵⁰ A szöveget szimbólum zárja: Ϟ. A Ϟ-τ keresztvező ω betű a ópa (óra) általános rövidítése. Vö. PGM VII 537.

PGM XXIIa. 1–17. (részlet)

Az alábbi szövegrészletekkel a homérosi eposzok és a mágia világa között teremtünk kapcsolatot. Homérost már az antikvitásban is mágusnak, halottidézőnek aposztrofálták,¹⁵¹ s az epikus szövegek mágiában történő alkalmazása az ókor végeztével sem merült a feledés homályába, hiszen a bizánci és középkori latin nyelvű mágia alapjául szolgáltak. Látni fogjuk, hogy Homéros szövege a mágia köntösében átalakul: eredeti kontextusából kiszakad, a szavak értelme megváltozik, voltaképp az adott varázslat igényeihez igazítva „félreértelmezésen” megy keresztül.

A homérosi versek mágikus gyűjteménye nemi szerepekhez köthető: a varázslatok elsősorban a női orvoslás, esetleg az Isis kultuszban részt vevő nők¹⁵² szolgálatában álltak, és világosan meghatározzák „fogyasztóinak” azt a csoportját, akiknek valamiféle speciális orvosi kezelésre (a fogamzásgátlással, a gyermekszületéssel és a menstruációval kapcsolatban) volt szükségük. A Kr. u. 4–5. századra datálható papiruszt az egyiptomi Hermopolis Magnában találták meg, jelenleg a berlini Neues Museumban őrzik.

PGM XXIIa. 1.

Az első szövegrészletünk címét és rendeltetését sajnos nem ismerjük, csupán Homéros *Ilias* tizenhetedik énekének 714. verssorát olvashatjuk. A varázsszemperek témájára alapozva Karl Preisendanz úgy vélte, hogy ez a szöveg is vérfolyást, esetleg aranyeret csillapító receptet tartalmazhatott:

„Τρώων ἐξ ἑνοπιῆς θάνατον καὶ κῆρα φύγωμεν.”

„Meneküljünk el a trójaiak kiáltásai közepette, a halál és a vérgyet markából.”

PGM XXIIa. 2–8.

A második szövegünk már sokkal világosabb: egy másik, vérfolyást (αἱμαρροϊκόν) meggátoló praktikát kínál, és nincs más dolgunk, mint a beteg vérére ráolvasni a következő homérosi verssort (Il. 1.75):

”μήνιν Ἀπόλλωνος ἐκ[α]τηβελέτα<ο> ἄνακτος.”

¹⁵¹ L.: Philostr. *Her.* 43.12.; VA 416.; Apul. *Apol.* 31

¹⁵² A PGM XXIIa. gyűjtemény záróakkordja egy Hélios napistenhez írott fohász. Van olyan vélemény, hogy a utolsó szövegben olvasható ἑβδομος οὐρανός (hetedik égbolt) Isis Heptastolos istennőre utalhat. Ennek fényében igyekezték értelmezni az egész homérosi mágikus gyűjteményt. További bizonyíték lehet, hogy a Nílus-delta vidékén, különösen Fayūm környékén különösen népszerű volt az anyaság, a házasság, újszülötteket védő és a termékenységet biztosító istennő kultusza.

Azonban ha a beteg nem tanúsít hálát a gyógyulásért, akkor a gyógyító újabb vérzéssel sújthatja hálátlan betegét az *Ilias* első énekének 96. sorának leírásával:

„τοῦνεκ’ ἄ[ρ]’ ἄλγε’ ἔδωκεν ἐκηβόλος ἡδ’ ἔτι δώσει.”

Az idézett homérosi sorok között kapcsolat áll fenn: egyrészt mindkét idézet eredetileg az achájokat Trójába kísérő jós, Kalchas szájából hangzik el, másfelől a mindkét sort a messzire lövő Apollón haragja kapcsolja egybe. Látjuk, Apollón itt is megmutatja „Ianus arcúságát”: egyszerre képes egészséget és betegséget osztályrészül adni a halandó emberek számára.

A szakirodalom az ókori orvostudomány írásait alapul véve arra gondolt, hogy a vérfolyás mögött az aranyér betegsége állhat.¹⁵³ Sokkal találóbbnak tűnik Derek Collins fejtegetése. A kutató szerint a mágikus szövegben a vérfolyás a nők havi ciklusára értendő. A hippokratési elképzelés szerint a nők a tápanyagból több folyadékot képesek felvenni, mint a férfiak. A folyadéktöbbletnek havi rendszerességgel távoznia kell a szervezetből, nehogy a felgyülemlett folyadék betegséget vagy halált okozzon.¹⁵⁴ A menstruációs vérzést a hippokratési terminológia a καταμήνια, ἐπιμήνια, és ἐμμήνια szavakkal jelöli, amelyekben a görög μήν (hónap) tö van. Feltételezhetjük, hogy ebben az esetben Apollón haragja (μῆνις) és a hónap (μήν) között kapcsolat áll fenn. A vérfolyás így a menstruációra vonatkozik, és a verset ennek a „vérzéstípusnak” a megállítására használták. Az *Ilias* első énekének 96. sorával Apollón másik arca is feltárul: visszatérő vérzést idézhet elő a „felgyógyult”, de hálátlan betegek körében.

Ἄλλο αἵμαρ<ρ>οῖκόν·

„μῆνιν Ἀπόλλων[ος] ἐκ[α]τηβελέτα<ο> ἄνακ[τ]ος.”

εἰς αἶμα ληϊγόμενος αἵμαρ<ρ>οῖκαν ἰᾶται. τοῦ δὲ ἀπαλλαγέντος καὶ ἀχαριστήσαντο[ς] λαβὲ πύραυνον, βαλοῦ καὶ θες ὑπὲρ [κ]απν[ὸ]ν τὰ περιάμματα, πρόσβαλε ῥίξαν, καὶ πρόσγρ(αφε) τοῦτο<ν> τὸν σίχον·

„τοῦνεκ’ ἄ[ρ]’ ἄλγε’ ἔδωκεν ἐκηβόλος ἡδ’ ἔτι δώσει.”

Egy másik eszköz a havi ciklusra:

„Apollón, a messzire nyilazó úr haragja.”

¹⁵³Gal. Nat. Fac. 2.8.109.; Cels. De Re Med. 6.18.9.

¹⁵⁴Hp. Aër. 21.

A beteg vérére mondva ez a vers meggyógyítja a vérfolyást. Azonban ha a betegségtől megszabadított hálátlanul viselkedne: fogj egy szenes üstöt, dobd és tedd a füst fölé az amuletteket, dobj bele gyökeret és ird hozzá ezt a verset:

„*εὖτε ad a Messzelövő kint, s ad ezután is*” (Ford.: Devecseri Gábor)

PGM XIIa. 9–10.

A harmadik feljegyzésben az *Ilias* második énekének 548. sorának ráolvasásával a kismamák mell- és méhfájdalmait csillapíthatjuk:

„*θρέψε] Διὸς θῆλυάτηρ, τέκε δὲ ζείδωρος ἄρῃουρα.*”¹⁵⁵

Az eredeti szövegkörnyezet szerint Erechtheus népét, az athéniakat Athéné táplálta, és a Termőföld szülte. A mágikus aktus folyamán az eredeti kontextus felbomlik, és a vesszor minden kétséget kizáróan a szülés és a szoptatás sikerességét biztosította.

Γράφε <πρὸς> μαζῶν καὶ μήτρας πόνον·

„*θρέψε] Διὸς θῆλυάτηρ, τέκε δὲ ζείδωρος ἄρῃουρα.*”

Írd le ezt a melleid és a méhed fájdalmára:

„*(kit Athéné) táplált, Zeusz ivadáka a Termőföld maga szülte.*” (Ford.: Devecseri Gábor)

PGM XIIa. 11–14.

Az alábbi mágikus receptben a terhesség megelőzésének egyik legnépszerűbb fortélyáról tájékozódhatunk, mindehhez az *Ilias* harmadik énekének 40. sorát kellett a hölgynek fennhangon recitálnia. A rítus kelléke a mágnes, amelyről tudjuk, hogy a vérzés elállításában volt szerepe, azonban máig tisztázatlan a kutatásban, miképpen kapcsolódott a fogamzásgátláshoz.

A homérosi sor Hektór szájából hangzik el. A trójai hős a Menelaostól megrémült Parist goromba szavakkal illeti: „*nőbe örülnék*,” „*csalónak*” nevezi.¹⁵⁶ Itt következik a varázslatban is idézett sor: „*αἴθ' ὄφελες ἄγονός τ' ἔμεναι ἄγαμός τ' ἀπολέσθαι*”, amely Devecseri Gábor fordításában így hangzik: „*bár ne születnél volna, vagy pusztultál volna te nőten.*” Homérosz Parisra vonatkoztatva passzív értelemben használja az ἄγονος melléknevet, a szó jelentése itt „*meg nem született.*” Az alábbi papiruszunkon aktív értelemben használatos:

¹⁵⁵További helyeket l.: *Il.* 8.486.; *Od.* 7.322.

¹⁵⁶*Il.* 3.39.

„terméketlen,” „utód nélküli” jelentéstartalommal. A varázstrecept címzettje így minden valószínűség szerint maga a terhesség kockázatának kitett nő, akinek a legfőbb vágya a gyermekáldás elkerülése.

Hasonló a helyzet az ἄγαμος melléknévvel. A mágikus papiruszokon a γαμός főnév nemcsak házasságot, hanem magát a nemi aktust is jelentheti. Ebből kiindulva jelen szövegünkben a nő itt nem a hajadonságra, hanem a szexuális érintkezés elkerülésére (ἄγαμος) vágyik. A segítségért fohászzkodó asszonynak tehát kettős célja van: egyrészt a nemi aktus kivédése, másrészt – ha a közösülés elkerülhetetlen – a fogantatás esélyének minimalizálása. Miután a varázslatot felírták egy új papiruszra, a tekercset egy meddő öszvér levágott sörénye köré csavarták, hogy a terméketlenség az állat szőre által a varázslat szövegére is átterjedjen.

[Σὺν μαγνήτῳ] λίθῳ φορούμενος ἢ καὶ λεγόμενος ποιεῖ ἀσύλλημπτον·

„αἶθ' ὄφελος ἄγονός τ' ἔμεναι ἄγαμός τ' ἀπολέσθαι.”

γρ(άψας) εἰς καινὴν χάρτην περιέβαλε ἡμιόνου τρίχας.

A vers, mágnessel együtt vagy csupán elmondva is, fogamzásgátló gyanánt szolgál:

„bárcsak terméketlen lettél volna vagy nemi érintkezés nélkül haltál volna meg!”

Egy új papiruszra írva kötdzd körbe öszvér-sörénnyel.

PGM XIIa. 15–17.

Az utolsó szövegünk az *Ilias* negyedik énekének 141-es sorát használja varázslatként, hogy az elefántkórban¹⁵⁷ szenvedőknek enyhülést nyújtson.

[Ἐλεφαντιῶντι γράφε τοῦτον τὸν στίχον καὶ δὸς φορεῖν]

„ὥς δ' ὅτε τις ἐλέφαντα¹⁵⁸ γυνὴ φοίνικι μίηνῃ.”

Egy elefántkórban szenvedő betegnek írd ezt a verset és segíts neki a kórt elviselni:

„mint elefántcsontot ha színez bíborral egy asszony.” (Ford.: Devecseri Gábor)

¹⁵⁷Valamely testrésznek, többnyire végtagnak megvastagodása, megnagyobbodása.

¹⁵⁸Az ἐλέφας elsődleges jelentése elefántcsont, csak a Homéros utáni görög nyelv használja magára az állatra.

A következő néhány jogi szemelvény rávilágít arra, hogy a 4. század második felétől a nem keresztény vallásúakat az élet egyre több területén korlátozások sújtják. E szabályozások megmutatják, hogy milyen módon akadályozzák meg időnként az egyes nem ortodox keresztény személyek rangbeli, életszínvonalbeli feljebb jutását, míg végül odáig fajul a helyzet, hogy szó szerint ellehetetlenítik életüket. Az az elképzelés válik uralkodóvá, hogy aki a keresztény hit ellen cselekszik, a római imperium ellen vétkezik. A tolerancia e mozgalmakkal szemben megszűnik. Az eretnekség gyűjtőfogalma megfogalmazódik összefoglalva azokat, akiket üldözni kell a birodalom érdekében, mégis némi különbségtétel érzékelhető az egyes csoportok elbírálása terén. Jogilag a leghátrányosabb helyzetbe a manicheusok kerültek, majd a pogányok és az aposztáták követték őket, végül a zsidók és a szamaritánusok.¹⁶⁰

Szemelvényeink arra hoznak példákat, hogy az üldözés mennyiben nyilvánult meg a közigazgatás szintjén, ahol a zsidóknak és eretnekeknek el kellett látniuk az anyagi kiadásokkal járó közfeladatokat, de nem részesültek az ezzel járó – igaz, egyre csekélyebb – előnyökben.

Codex Theodosianus 12.1.99 = Codex Iustinianus 1.9.5

Imperator Gratianus, Valentinianus és Theodosius Augustusok Hypatius praefectus praetoriának.

A rendelet, amely alapján a zsidó törvény¹⁶¹ emberei saját maguknak kedveznek, és amely alapján számukra mentesség jár a curiabeli közfeladatok alól, érvénytelenné tétetik,¹⁶² mivel a papok sem adhatják át magukat az isteni szolgálatnak, csak ha már városuk felé az összes kötelességeiket teljesítették. [...]

Kelt Mediolanumban, Merobaudes második és Saturninus első consulságának idején (383), április 18-án.

Codex Iustinianus 1.5.1 = Codex Theodosianus 16.5.1

Imperator Constantinus Augustus Dracilianushoz.

¹⁵⁹ A dokumentumokat fordította, a bevezetőt írta: HORVÁTH BEÁTA.

¹⁶⁰ A fentiekhez magyarul I. BRÓSZ RÓBERT: Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban. Budapest 1964. 152-162.

¹⁶¹ Ti. a Tóra, az emberei pedig a későbbiek miatt nem a laikus zsidók, hanem csak a papjaik.

¹⁶² Eddig a Codex Iustinianus.

A kiváltságok, amelyek a vallásra való tekintettel türelmesek, csak a keresztény hit követőinek váljanak hasznára. De nem csak azt akarjuk, hogy az eretnekek ne férjenek ezekhez a privilégiumokhoz, hanem azt is, hogy a különböző közfeladatokra viszont kötelezve legyenek.

Kelt Gerastumban, Constantinus Augustus hetedik és Constantius consulsága idején (326), szeptember elsején.

Codex Iustinianus 1.9.10 = Codex Theodosianus 12.1.165

Ugyanazon Augustusok (Arcadius és Honorius) Eutychianus praefectus praetoriának.

Minden egyes embert a zsidók közül, akiről bebizonyosodik, hogy a curiához tartozik,¹⁶³ szolgáltatassanak vissza a curiának.

Kelt Theodorus consulsága alatt (399), december 30-án.

Hogy a fenti rendelet nem feltétlenül a negatív diszkrimináció jele, arra példa a következő rendelkezés:

Codex Iustinianus 10.32.49

Ugyanazon Augustusok (Arcadius és Honorius) Theodorus praefectus praetoriának.

Mindenki, aki jog szerint el van kötelezve a curia felé, akármilyen vallású is, köteles a közfeladatokat ellátni

Kelt Mediolanumban, Honorius Augustus negyedik és Eutychianus consulsága alatt (398), február 13-án.

Codex Iustinianus 1.9.18 (19)

Ugyanazon Augustusok (Theodosius és Valentinianus) Florentius praefectus praetoriának.

Ezzel az örök időkre érvényes törvénnyel elrendeljük, hogy egy zsidónak sem – akik számára meg lett tiltva mindenféle méltóság és hivatal betöltése – engedélyezzük sem azt, hogy város oltalmazójának hivatalát betöltse, sem azt, hogy a város pénzügyi ellenőrzésére kinvezett rendkívüli megbízott legyen, nehogy azt megszerezve maguknak és azon hivatal tekintélyével megerősödvé a keresztények, sőt a szent vallás előjáróival szemben bármiféle lehetőségük legyen a bíraskodásra vagy határozathozatalra, mintegy csúfot űzve a mi szent hitünkben. 1 Ugyanígy megfontolásból azt is megtiltjuk, hogy új zsinagógát építsenek, a régieket

¹⁶³ Azaz köteles a városi közigazgatással kapcsolatos közfeladatokat ellátni.

azonban, amelyeket a pusztulás fenyeget, engedéllyel újjá lehet építeni. 2 Tehát ha bárki (ti. a zsidók közül) tisztséget kapott, nem élhet a megszerzett méltóságokkal, ha pedig a tiltott hivatalokhoz jogtalanul jut hozzá, azoktól távol tartatik, sőt ha zsinagógát épített, tudja meg, hogy a katolikus egyház hasznára fáradozott. Aki tisztségekhez és méltóságokhoz jogtalanul férkőzik, tartassék, ahogyan korábban, alacsony jogállásban, amikor is jogtalanul szerzett tiszteletreméltó érdemet. Aki nem restauráció céljából kezdett zsinagóga építésébe, az 50 librával fizessen merész vállalkozásáért. 3 Aki más hitét fonák tanításával¹⁶⁴ ostromolja, az tudja meg, hogy javai el lesznek kobozva, és halálra fogják ítélni.

Kelt Constantinopolisban, Theodosius tizenhetedik és Festus consulsága alatt (439) január 31-én.

Novellae Iustiniani 45. praef.

A curiabeli eretnekek lássák el a kötelességeiket, és végezzenek el minden közfeladatot, de ne élvezzenek kiváltságokat [...]

Imperator Iustinianus Augustus Iohannes praefectus praetoriának.

(Praef.) Méltóságod azt mondta nekünk, hogy talán van néhány zsidó vagy samaritánus vagy montanista vagy egyéb megvetendő ember a curialisok között, akiket egész eddig még nem világított meg a helyes és szeplőtlen hit, hanem homályban ülnek nem hallva a lelkek igaz esküjét. Minthogy gyűlöljük az eretnekeket, úgy gondolják, ezen okból kifolyólag mentesülnek a curialisi feladatok alól, és ezeket el akarják kerülni.

Mi tehát csodálkozunk, ha bölcsesség és eszesség eltúrta az effajta érveiket, s nem tépted szét azonnal azokat, akik efélét szólnak. Ha ugyanis van néhány ember, aki azt gondolja a legújabb képtelenség szerint, hogy olyan kiváltságokra érdemes, amelyeket a legfőbb méltóságok számára őriztünk meg, közülük ki nem örült és tébolyodott?

Ennél fogva minden ilyen fajta ember lássa el curiához kapcsolódó közfeladatokat, mégha szerfelett sóhajtoznak is, és vállalják a curialisi és hivatali kötelességeket, ahogyan már régóta elrendeltetett, és semmilyen vallás nem mentesíti őket az ilyen sors alól (ez ugyanis egyik ősi törvényben sem foglaltatik, sem pedig az új rendeletekben), de mégis legyenek méltatlanok a curialisi méltósághoz.

A törvények ugyanis igen sok kiváltságot adtak a curialisoknak, mivel nem ölhetik meg, nem állíthatják elő, nem telepíthetik át másik provinciába, és több egyéb kiváltságot, ezekből (a

¹⁶⁴ Ti. zsidó vagy egyéb – eretnekségnek – ítélt meggyőződéssel.

fenti személyek) egyet sem élvezhetnek, azonban minden, amelyet a curialisokkal kapcsolatban elrendeltek, és amely nem jár kiváltsággal, az rájuk is érvényes.

Lássák el a fizikai munkával járó és anyagi közfeladatokat, egy törvény se zárja ki ezekből őket, viszont tiszteletből, méltóságból semmit se élvezzenek, hanem szenvedjenek a sorsuk sanyarúsága miatt, amelyben a lelküket is tartják. Tehát róluk így rendelkezze!

Augustinus a manicheusok ellen¹⁶⁵

Máni és vallása

A manicheizmus az egyik legnagyobb hatású, iráni eredetű, szinkrétista vallás, amely a Kr. u. 3. században alakult ki, és terjedt el a Gibraltártól Kínáig. Alapító prófétája, Máni, más néven Manichaios illetve Manicheus, Babilon közelében született. Térítőtevékenységét a Kr. u. 240-es években kezdte meg India területén, I. Sáh-púr hatalomra kerülésének köszönhetően a Szászánida birodalomban gyorsan elterjedt az új vallás. Az uralkodó halála után csak néhány évig maradt biztosítva Máni gnosztikus tanainak kibontakozása a zoroasztriánus államvallással szemben. I. Bahrám 277-ben a zoroasztriánus főpap Kartír, más kiejtés szerint, Kirdir befolyására kihallgatásra rendelte Mánit. Itt a prófétát eretneknek bélyegezték, börtönbe vetették, ahol meghalt.¹⁶⁶

A vallás nagyon gyorsan elterjedt nyugat felé is, Észak-Afrikában az ifjú Augustinus, a későbbi Szent Ágoston¹⁶⁷ is csatlakozott egy rövid időre a hívők sorába, de Hispániában és Dél-Galliában is sikerült teret hódítania. Mivel a keresztény egyház eretnek tannak nyilvánította, a római állam pedig üldözte a mozgalom követőit, az 5. századra eltűnt Nyugat-Európából. Ennek ellenére a későbbi eretnek tanokban (bogumil, kathar) újra meg újra felbukkannak a manicheizmus tanításai. Keleti terjesztése a karavánutak mentén történt, 732-ben Kínában már császári rendelet tette lehetővé a szabad vallásgyakorlást, a 762-től 840-ig fennálló Ujgúr Államban pedig egyenesen államvallássá nyilvánították. A későbbi üldöztetések és betiltások ellenére számos helyen továbbélt, Kínában a 16. század végéig fennmaradt.¹⁶⁸

A manicheizmus a gnoszticizmus egy fajtája, egy radikális dualista vallás. Filozófiája¹⁶⁹ szerint a világ az abszolút jó és rossz elvének állandó harcából fakad, azáltal, hogy a rossz egy darabkát magával ragad a jóból. Az ember része a világnak, így a rossznak is, ezért az Isten megváltókat küldött felszabadítására: Zarathustrát, Buddhát, Jézus Krisztust és végül az igazi prófétát, Mánit. A megváltás csak a teljes aszkézis által jöhet létre, amit a kiválasztottak (*electi*) tudnak elérni, a többiek, a hallgatók (*auditores*) őket szolgálják.¹⁷⁰ A nagy világvallások tanításait összefoglalva, és felülemelkedve rajtuk, hirdette világméretű

¹⁶⁵ Fordította és a bevezetőt írta: KÓSA MAJA.

¹⁶⁶ Wieschöfer 1998. 273- 277.

¹⁶⁷ Trapé 2004. 58-71.

¹⁶⁸ <http://tereless.hu/keletkultinfo/lexikon/mani.html> (2011.12.30.)

¹⁶⁹ <http://lexikon.katolikus.hu/M/manicheizmus.html> (2011.12.30.)

¹⁷⁰ Simon 2011. 300.

misszióját, amelynek alapját tanainak írásba foglalása, több nyelvre való lefordítása, templomok alapítása és utódok nevelése képezte. Máni hét könyvet írt. A kánonon kívül létezik egy jelentékeny levelezésirodalom, és liturgikus irodalom. Ezek jelentős része, a manicheizmus terjedésének köszönhetően, eredetileg is különböző nyelveken íródott.

Augustinus: Fortunatus ellen

A mindenható Urat, akiben az egyedüli reményünk lakozik, valami részben is meggyalázhatónak, megsérthetőnek vagy megronthatónak hinni, ezt tekintem a legfőbb tévedésnek.

1. *Augustinus azt mondta:* Most már tévedésnek gondolom azt, amit korábban igazságnak véltem: hogy helyesen ítélem-e meg, azt tőled személyesen szeretném hallani. A mindenható Urat, akiben az egyedüli reményünk lakozik, valami részben is meggyalázhatónak, megsérthetőnek vagy megronthatónak hinni, először is ezt tekintem a legfőbb tévedésnek. Tudom, hogy ezt a ti eretnek tanotok megerősíti, ugyan nem azokkal a szavakkal, amelyeket most használtam: ha ugyanis megkérdeznek benneteket, azt valljátok, hogy az Úr megronthatatlan és teljességgel sérthetetlen, valamint megbecsteleníthetetlen; de amikor hozzákezdtek a többit megmagyarázni, arra kényszerültök, hogy az Urat megronthatónak, befolyásolhatónak és megbecsteleníthetőnek nyilvánítsátok. Azt mondjátok, hogy a sötétségnek nem is tudom milyen nemzetsége az Úr országa ellen lázadt: a mindenható Úr pedig, amikor látta, hogy mekkora romlás és pusztulás fenyegeti az ő országát, hacsak nem helyez valamit szembe az ellenséges nemzetséggel és nem áll ellen neki, elküldte azt a jót, aminek a rosszal és a sötétség nemzetségével¹⁷¹ való összevegyüléséből létrejött a világegyetem. Ezért van az, hogy itt a jó lelkek szenvednek, szolgálnak, tévednek, megromlanak: szükségük van egy megváltóra, hogy megszabadítsa őket a hibáktól, feloldja az összekeveredéstől, a szolgaságtól pedig megszabadítsa. Istentelenségnek tartom azt hinni, hogy a mindenható Úr valamiféle ellenséges nemzetségtől félt, vagy azt, hogy arra kényszerült, hogy minket viszontagságba taszítson.(...)

¹⁷¹ Vö.: Simon 2011. 300.

35. ¹⁷² *Augustinus így szólt:* És a mindenható Úr, a könyörületes és mindannyiunk felett álló, azért szabott határt a féktelen természetnek, hogy az mértékletes legyen, minket pedig mértéktelenné akart tenni?

Fortunatus azt mondta: De azért visszahív magához.

36. *Augustinus így szólt:* Ha visszahívja magához a mértéktelenségből, a bűnből, a tévedésből, a szerencsétlenségből; akkor mi szükség volt arra, hogy a lélek oly sok rosszat oly hosszú időn keresztül elszenvedjen, amíg a világegyetem bevégeződik: jóllehet Istennek, akiről azt mondjátok, hogy a lelket küldte, semmi sem árthat.

Fortunatus azt mondta: Tehát mit mondhatnék?

Augustinust isteni sugallat figyelmeztette, hogy hagyja el a manicheusok tévelygését.

37. *Augustinus így szólt:* Tisztában vagyok azzal, hogy nem tudod, mit válaszolj, és hogy amikor titeket hallgattalak, soha sem tudtam, mit mondjak ebben a kérdésben; ezért volt az isteni intelem, hogy azt a tévelygést elhagyjam, és a katolikus hit felé forduljak, sőt inkább visszatérjek, annak a kegyelméből, aki nem engedte, hogy örökre ettől a tévedéstől függjek. De ha te bevallod, hogy nem tudsz mit válaszolni, akkor minden hallgatónak és szemlélőnek, mivelhogy hívők, ha megengedik, és akarják, elmagyarázom a katolikus hitet.

Fortunatus mondta: Anélkül, hogy a hitemről előzetesen döntenék, azt mondom: miután megvitattam az előljáróimmal azokat a dolgokat, amelyeket te ellenérvként felhozol, ha nem tudnak felelni arra a kérdésemre, amelyet te teszel fel nekem, akkor alaposan el fogok mélyedni annak a dolognak a vizsgálatában (mert azt akarom, hogy a lelkemet a valódi hit felszabadítsa), amelyet te mutattál nekem, és amelyről megígérted, hogy ki fogod fejteni.

Augustinus így szólt: Az Úrnak hála.

¹⁷² A párbeszéd előzményeiben Augustinus és Fortunatus Isten sérthetetlenségéről és a világ megteremtésének ellentmondásosságáról értekezik, ugyanis ha Istennek semmi sem tud kárt okozni, akkor miért kellett a jó lelkeket (bonae animae) a rossz ellen küldenie?

Tájékoztató irodalom

- ALBRECHT, M. VON.: *A római irodalom története II.* Budapest, 2004.
- ALFÖLDY G.: *Római társadalomtörténet.* Budapest, 2000.
- BURY, J. B.: *A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian.* London, 1958.
- BURY, J. B.: *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.).* Amsterdam, 1966.
- CHADWICK, H.: *A korai egyház.* Budapest, 2003.
- DAHLHEIM, W.: *Geschichte der römischen Kaiserzeit.* München, 2003.
- DEMANDT, A.: *Die Spätantike: Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284-565 n. Chr.* Munich, 1989.
- ERDKAMP, P.: *A Companion to the Roman Army.* Malden, 2007.
- ERMATINGER, J. W.: *The Decline and Fall of the Roman Empire.* Westport, 2004.
- GRANT, M.: *Róma császárai.* Budapest, 1996.
- HAVAS L. – HEGYI GY. – SZABÓ E.: *Római történelem.* Budapest, 2007.
- JONES, A. H. M.: *The Later Roman Empire I-III.* Oxford, 1964.
- MARTIN, J.: *Spätantike und Völkerwanderung.* München, 2001.
- MATTHEWS, J.: *The Roman Empire of Ammianus.* London, 1989.
- MITCHELL, S.: *A History of the Later Roman Empire, AD 284-641: The Transformation of the Ancient World.* Malden, 2007.
- NÉMETH GY. (szerk.): *Római történeti kézikönyv.* Budapest, 2001.
- OSTROGORSKY, G.: *A Bizánci Állam története.* Budapest, 2001.
- POTTER, D. S.: *The Roman Empire at Bay A.D. 180-395.* London, 2004.
- WILLIAMS, S. – FRIELL, G.: *The Rome that Did Not Fall: The Survival of the East in the Fifth Century.* London, 1999.
- WILLIAMS, S. – FRIELL, G.: *Theodosius: the Empire at Bay.* London, 1994.

Bukott és eretnek püspökök

Szövegkiadások:

- VANYÓ LÁSZLÓ (ford.): *Szent Cyprianus művei.* Budapest, 1999, Szent István Társulat.
- BAYARD, L.: *Cyprien, Correspondance I-II, 2. kiad.* Párizs, 1961-62, Collection Budé.

SCHAFF, PH.: *Ante-Nicene Fathers* 5. köt. 1885 (digitalizálva: 2004), Christian Classics Ethereal Library.

Szakirodalom:

ADAMIK T.: *Római irodalom a késő császárságban*. Budapest, 1996, Seneca.

ADRIÁNYI G.: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest, 2001, Szent István Társulat.

ALBRECHT, M. VON: *A római irodalom története II.* (ford. Tar Ibolya), Budapest, 2004, Balassi Kiadó.

BENSON, E. W.: *Cyprian: His Life, His Time, His Work*. London, 1897, Macmillan.

BÉVENOT, M.: "Primatus Petro datur." St. Cyprian on the Papacy. *The Journal of Theological Studies* 5 (1954) 19-35.

BÉVENOT, M.: "Hi Qui Sacrificaverunt." A Significant Variant in St. Cyprian's De Unitate. *The Journal of Theological Studies* 5 (1954) 68-72.

BÉVENOT, M.: Sacerdos as Understood by Cyprian. *Journal of Theological Studies* 30 (1979) 413-429.

BÉVENOT, M.: Pari Consortio Praediti et Honoris et Potestatis (De unitate, 4). The Longevity of a Cyprianic Phrase. *Studia Patristica* 15 (1984) 209-211.

BOBERTZ, C. A.: The Historical Context of Cyprian's De Unitate. *Journal of Theological Studies* 41 (1990) 1. 107-111.

BRENT, A.: Cyprian's Reconstruction of the Martyr Tradition. *The Journal of Ecclesiastical History* 53 (2002) 2. 241-268.

BRENT, A.: *Cyprian and Roman Carthage*. Cambridge, 2010, Cambridge University Press.

BURNS, J. P.: *Cyprian the Bishop*. London – New York, 2002, Routledge.

CHADWICK, H.: *A korai egyház*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.

CLARKE, G. W.: The letters of St. Cyprian of Carthage 3. kötet. 1986, Paulist Press.

DUGMORE, C. W.: Sacrament and Sacrifice in the Early Fathers. *The Journal of Ecclesiastical History* 2 (1951) 24-37.

DUNN, G. D.: Clement of Rome and the Question of Roman Primacy in the Early African Tradition. *Augustinianum* 43 (2003) 1. 5-24.

DUNN, G. D.: Heresy and Schism According to Cyprian of Carthage. *Journal of Theological Studies* 55 (2004) 551-574.

FAULKNER, J. A.: *Cyprian the Churchman*. New York, 1921, Jennings And Graham.

FREND, W. H. C.: Donatismus. In: Dassmann, E. (szerk.): *Reallexikon für antike und Christentum* (4. köt.) Bonn, 1959, Hiersemann 128-147.

- FREND, W. H. C.: *Donatist Church, A Movement of Protest in Roman North Africa*. Oxford, 1985, Oxford University Press.
- GONZÁLEZ, J. L.: Donatism. In: González, J. L. (szerk.): *Essential Theological Terms*. Louisville, 2005, Westminster John Knox Press 47-48.
- HALLIBURTON, R. J.: Some reflexions on St. Cyprian's doctrine of the Church. *Studia Patristica* 11 (1972) 192-198.
- HÜBNER, S.: Kirchenbusse und Exkommunikation bei Cyprian. *Zeitschrift für Katolische Theologie* 84 (1962) 49-84 & 171-215.
- NÉMETH GY. (szerk.): *Római történeti kézikönyv*. Budapest, 2001, Korona.
- PLACHER, W. C.: *A History of Christian Theology: an Introduction*. Louisville, 1983, Westminster John Knox Press.
- RAVEN, S.: *Rome in Africa*. London, 1993, Routledge.
- SHUVE, K.: Cyprian of Carthage's Writings from the Rebaptism Controversy: Two Revisionary Proposals Reconsidered. *The Journal of Theological Studies* 61 (2010) 627-643.
- SPEIGL, J.: Cyprian über das iudicium Dei bei der Bischofseinsetzung. *Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* 69 (1974) 30-45.
- VANYÓ L.: *Szent Cyprianus művei, Bevezetés*. Budapest, 1999, Szent István Társulat.
- VIDMAR, J.: *The Catholic Church through the Ages: a History*. New Jersey, 2005, Paulist Press.
- WICKERT, U.: Zum Kirchenbegriff Cyprians. *Theologische Literaturzeitung* 92 (1967) 257-260.
- ZELL, R. L.: The Priesthood of Christ in Tertullian and St Cyprian. *Studia Patristica* 11 (1972) 282-288.

Athanasios és a melitiánusok

Szövegkiadás:

BELL, H. I. – CRUM, W. E. (ed.): *Jews and Christians in Egypt. The Jewish Troubles in Alexandria and the Athanasian Controversy*. London, 1924. (=P.Lond. VI.) 58–61. valamint <http://papyri.info/ddbdp/p.lond;6;1914>

Szakirodalom:

- ARNOLD, D. W.-H.: Sir Harold Idris Bell and Athanasius: A Reconsideration of *London Papyrus 1914*. *Studia Patristica* 21 (1989) 377–383.
- BELL, H. I. – CRUM, W. E. (ed.): *Jews and Christians in Egypt. The Jewish Troubles in Alexandria and the Athanasian Controversy*. London, 1924. =P.Lond. VI.

DERDA, T. – WIPSZYCKA, E.: L'emploi des titres *abba*, *apa* et *papas* dans l'Egypte byzantine. *The Journal of Juristic Papyrology* 24 (1994) 23–56.

HAUBEN, H.: Le Papyrus London VI (P. Jews) 1914 dans son contexte historique (mai 335). In: I. ANDORLINI et al., *Atti del XXII Congresso internazionale di papirologia, Firenze, 23-29 agosto 1998*. Firenze, 2001. 605-618.

HAUBEN, H.: Aurélios Pageus, alias Apa Paiêous, et le monastère mélitien d'Hathor. *Ancient Society*, 32 (2002) 337-352.

HAUBEN, H. (2004¹): Heraiscus as Melitian bishop of Heracleopolis Magna and the Alexandrian See. *The Journal of Juristic Papyrology*, 34 (2004) 51-70.

HAUBEN, H. (2004²): Catholiques et mélitien à Alexandrie à la veille du synode de Tyr (335). M. IMMERZEEL – J. VAN DER VLIET (Eds.), *Coptic studies on the threshold of a new millennium*. Leuven, 2004. 905-921.

MARTIN, A.: Les Conditions de la réadmission du clergé mélitien par le concile de Nicée. *Ancient Society* 20 (1989) 281- 290.

MARTIN, A.: Athanase d'Alexandrie et l'eglise d'Egypte au 4. siecle (328-373), Rome, 1996. *P.Neph* B. KRAMER – J. C. SHELTON – G. M. BROWNE, *Das Archiv des Nephros und verwandte Texte*. Mainz, 1987.

The Oxford Handbook R. S. BAGNALL (ed.), *The Oxford Handbook of Papyrology*. Oxford, 2009.

VAN MINNEN, P.: P. Harrauer 48 and the Problem of *papas* Heraiscus in P.Lond. VI 1914. *Tyche* 16 (2001) 103-105.

WILCKEN, U.: Papyrus-Urkunden. *Archiv für Papyrusforschung* 7 (1924) 288–314.

Pogány himnuszok, mágikus praktikák

Szövegkiadások:

DEISSMANN, A. (ed.): *Light from the Ancient East*. London, 1909.

EDMONDS, J. M. (ed.): *Lyra Graeca: Being the Remains of All the Greek Lyrik Poets from Eumelus to Timotheus Excepting Pindar*. London, 1922.

PREISENDANZ K. – A. ABT (ed.): *Papyri graecae magicae. Die griechischen Zauberpapyri I*, unter Mitarb. von A. Abt ... [et al.]. *Papyri Graecae Magicae*. Leipzig, 1928.

PREISENDANZ K. – DIEHL, E. (ed.): *Papyri graecae magicae. Die griechischen Zauberpapyri II*, unter Mitarb. von Erich Diehl – Sam Eitrem – Adolf Jacoby. *Papyri Graecae Magicae*. Leipzig, 1931.

Szakirodalom, szöveggyűjtemények:

- BETZ, H. D. (ed.): *The Greek Magical Papyri in Translation: Including the Demotic Spells* Vol. 1. Chicago, 1996.
- COLLINS, D.: *Magic in the Ancient Greek World*. Malden, 2008.
- DOBROVITS, A.: Dobrovits Aladár válogatott tanulmányai I. Egyiptom és az antik világ. Budapest, 1979.
- FARAONE, C. A. – OBBINK D. (ed.): *Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion*. New York, 1991.
- FARAONE, C. A.: Hymn to Selene–Hecate–Artemis from a Greek Magical Handbook (PGM IV 2714–83). In: M. C. Kiley (Eds.): *Prayer from Alexander to Constantine: A Critical Anthology*. London, 1997. 196–199.
- GAGER, J. G.: *Curse Tablets and Binding Spells from the Ancient World*. New York 1992.
- GRAF, F.: *A mágia a görög-római világban*. Budapest, 2009.
- GWYNN, D. M. – BANGERT, S. – LAVAN, L.: *Religious Diversity in Late Antiquity*. Leiden, 2010.
- LANE, F. R. (ed.): *Pagans and Christians*. New York, 1987.
- LEE, A. D. (ed.): *Pagans and Christians in Late Antiquity: A Sourcebook*. London, 2000.
- MAAS, M. (ed.): *Readings in Late Antiquity: A Sourcebook*. London, 2000.
- VERMASEREN, M. J.: *Die orientalischen Religionen im Römerreich*. Leiden, 1981.
- WOODS, E. J.: *The 'finger of God' and Pneumatology in Luke-Acts*. Sheffield, England, 2001.

Augustinus a manicheusok ellen

Szövegkiadás:

S. Aurelii Augustini OPERA OMNIA - Acta seu disputatio contra Fortunatum, liber unus:
Augustinus Hipponensis: Contra Fortunatum.

http://www.augustinus.it/latino/controllo_fortunato/index.htm

Szakirodalom:

- ÁGOSTON, SZENT: *A teremtés könyvéről a manicheusok ellen*. Ford., előszó, jegyz.: Heidl György. Szerk.: Herczeg Zsuzsanna. Budapest, Paulus Hungarus; Szentendre, Kairosz, 2002.
- ALFARIC, P.: *Les écritures manichéennes, I-II*. Bruxelles, 1918-1919.
- ASMUSSEN, J. P.: *Xuāstivānīft: studies in Manichaeism*. Copenhagen, 1965.
- BOYCE, M.: *The Manichaean hymncycles in Parthian*. (London Oriental Series, Vol.3) Oxford, University Press, 1954.
- BRYDER, P. (ed.): *Manichaean Studies*. Lund, 1988.
- KLÍMA, Otakar: *Über ein im manichäischen Psalter erwähntes Buch von Mani*. Praha, 1960.

- KLIMKEIT, Hans-Joachim: *Manichäische Kunst an der Seidenstrasse: alte und neue Funde*. Opladen, Westdeutscher, 1996.
- KOENEN, L. - RÖMER, C. (Hrsg.): *Der Kölner Mani-Kodex. Über das Werden seines Leibes*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1988.
- LE COQ, A. von: *Türkische Manichaica aus Chotscho*. Berlin, Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften, 1912-1922.
- LIEU, S. N. C.: *Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East*. Leiden, Brill, 1994.
- MERKELBACH, Reinhold: *Mani und sein Religionssystem*. Opladen, Westdeutscher Verl, 1986.
- ÖZERTURAL, Z.: *Der uigurische Manichäismus: Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I. und III.* von Albert v. Le Coq. Wiesbaden, Harrassowitz, 2008.
- ÖZETURAL, Z. – WILKENS, J. (HRSG.): *Der östliche Manichäismus: Gattungs- und Werksgeschichte : Vorträge des Göttinger Symposiums vom 4. bis zum 5. März 2010*. Berlin, Boston, De Gruyter, 2011.
- POLOTSKY, J.: The Manichäismus. In: *PWRE* Suppl. 6. Stuttgart, 1935, 240-271.
- PUECH, H.-CH.: *La manicheisme: son fondateur, sa doctrine*. Paris, 1949.
- SIMON ROBERT: *Máni és a fény vallása: a manicheizmus forrásai*. Szerk.: Simonné Pesthy Mónika. Budapest, Corvina, 2011.
- SMAGINOV, E. B. (ed.): *Kefalaja: „Glavy“: koptskij manihejskij traktat*. Moskva, Vostočnaâ literatura, 1998.
- TRAPÉ AGOSTINO: *Szent Ágoston, az ember, a lelkipásztor, a misztikus*. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2004.
- WALDSCHMIDT, E. - LENTZ, W.: *Manichäische Dogmatik aus chinesischen und iranischen Texten*. Berlin, Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1933.
- WALDSCHMIDT, E. - LENTZ, W.: *Die Stellung Jesu im Manichäismus*. Berlin, Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1926.
- Wesendonk, O. G. von: *Die Lehre des Mani*. Leipzig, 1922.
- WIDENGREN, G.: *Mani und der Manichäismus*. Stuttgart, Kohlhammer, 1961.
- WIDENGREN, G.: *Der Manichäismus*. Darmstadt, 1977.
- WIESEHÖFER, J.: *Der Antike Persien: Zoroastrier, Manichäer, Mazdakiden, Christen und Juden: Religiöse Gemeinschaften im Sasanidenreich*. Artemis&Winkler Verlag, Düsseldorf, Zürich, 1998.
- ZIEME, P.: *Manichäisch-türkische Texte: Texte, Übersetzung, Anmerkungen*. Berlin, Akademie-Verlag, 1975.

Summary

The episcopate of Saint Cyprian of Carthage (248-258) has seen numerous important events in the history of Christianity: the persecution ordered by Emperor Decius, when lots of Christians became lapsed because of the obligation of sacrifices.-Heavy conflicts arose in the Church about their reconciliation, which led to a schism. Cyprian had to struggle for the unity of the Carthaginian church and the stabilization of his own Episcopal authority. His correspondence testifies the vast labour done by him: letters written in various matters to the most important ecclesiastic leaders of his time, from the African congregations and the Roman bishops to the Cappadocian ecclesiarch. The letters translated in the study discuss the problem of lapsed bishops and also some thoughts, which denote the great controversies emerged in the final years of Cyprian's life. These questions determined the history of African Christianity for more than hundred years, and had an effect even on certain elements of modern theology.

The papyrus letter P.Lond. VI 1914 is one of the most valuable sources on papyrus about the early ecclesiastical history. „Indeed, writes its first editor, H. I. BELL, it may well claim to rank among the primary authorities for the ecclesiastical history of Egypt in the fourth century". The letter belongs to the archive of Paieus, the head of a Melitian cloister, and contains information about the events preceding the council of Tyros in 335 AD from the Melitians' point of view. The author, Kallistos tells Paieus how the Melitians gathering in Alexandria were abused by the adherents of Athanasios, and it also refers to the activity of the patriarch's partisans in Constantinople. The vivid report, which at times is hard to interpret because of its language, casts light upon the situation in Egypt before the council of Tyros. The letter, since its publication in 1924, has been interpreted many times, apart from the editor BELL also by A. MARTIN and D. W.-H. ARNOLD, and has been analyzed more recently by H. HAUBEN. Present study contains the original text of the letter and its translation, also the summary of the historical context and an interpretation of this valuable source.

The religious diversity of the Late Roman Empire is perfectly illustrated through the remained papyri throughout the deserts of Egypt. Present sourcebook contains selected papyri from 3–5th Centuries. The collection represents the Babylonian, Persian, Greek, Egyptian-Copt, Christian and Jewish religions that lived along each other during the Late Roman Period in Egypt. The first text is a hymn to Hecate-Artemis-Selene, which is combining hymnody with magical spells. This kind of poetry provided help to men in ensnaring the desired woman. The second text serves as an evidence of the Late Roman reception of Ariphron's paean 'To Hygieia', from the 4th Century B.C. The following text is an Egyptian Ostrakon, which represents the syncretism of Early Christian religion. Finally, we can see the magical interpretation of some Homeric verses' from the Late Roman period.

1996

- 26. A jeruzsálemi Szent János Lovagrend regulája. [Homonnai Sarolta, Hunyadi Zsolt]
- 27. Az amerikai alkotmányozási vita: a föderalisták írásából (1787-1788). [Berkes Tímea]
- 28. Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet-Európából (1945-1953). [Köteles Péter]
- 29. Turgot: Levelek a toleranciáról. (Balázs Péter)

1997

- 30. Európai nemzeti kisebbségek kongresszusainak határozatai (1925-1937). [Eiler Ferenc]
- 31. Vikingek az angolszász krónikában. [Rimaszombati Károly] *(elfogyott)*
- 32. Gildas: Britannia romlásáról. [Novák Veronika] *(elfogyott)*

1998

- 33. AZ 1904-es szerb-bolgár szerződések. [Horváth Krisztián]
- 34. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Jójárt Júlia, Varga Vanda Éva] (a 18. sz. utánnyomása + színes melléklet) *(elfogyott)*
- 35. Szultáni fermán a Bolgár exarchátus megalapításáról. (1870. febr. 28.). [Horváth Krisztián]
- 36. A fiatal Napóleon írásai Korzikáról. [Jókai Rita]
- 37. Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében. [Bagi Zoltán Péter, Szász Géza]
- 38. Ausztria határai (Saint-Germain 1919. szept. 10.). [Éveli Péter, Dobos Erzsébet]
- 39. Tervezet a kereszténység leendő békéjéről (Podjebrád-béketerv, 1464). [Karáth Tamás]
- 40. Törvény Skócia lefegyverzéséről (1746). [Fejér Ingrid]

1999

- 41. Az 1902-es orosz-bolgár katonai konvenció. [Horváth Krisztián]
- 42. Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” c. művéből. [Nótári Tamás]
- 43. Marcus Tullius Cicero M. Caelius védelmében mondott beszéde. [Nótári Tamás]

2000

- 44. „A Népszövetség halála”. Dokumentumok az olasz-etióp konfliktus történetéből (1935- 1936). [Szélinger Balázs]
- 45. A szudétánémet kérdés a második világháborúban (Edvard Benes és Wenzel Jaksch levelezése 1939-1943). [Kasza Péter]
- 46. Nacertanije (A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma, 1844). [Szajcsán Éva]
- 47. Juan Donoso Cortés: Értekezések. [Bán Mónika]
- 48. Napóleon trianoni dekrétuma az Illír Tartományok megszervezéséről. (1809. dec. 25.) [Pándi Eszter]
- 49. Dokumentumok az 1911—1912-es olasz-török háborúból. [Horváth Krisztián]

2001

- 50. Mary Rowlandson fogságának és szabadulásának elbeszélése. [Zámbó Ildikó]
- 51. Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde. [Nótári Tamás]
- 52. Békeszerződés az Egyesült Államok és Mexikó között (1848). [Kökény Andrea]
- 53. Navigatio Sancti Brendani Abbatis * Szt. Brendan apát tengeri utazása. [Majorossy Judit] *(elfogyott)*

2002

- 54. Az 1930-as görög-török barátsági és semlegességi szerződés. [Balogh Ádám]
- 55. John F. Kennedy és Nyikita Sz. Hruscsov levelezése a kubai rakétaválság alatt. [Simon Ágnes, Simon Eszter]
- 56. Korzika 1755-ös és 1794-es alkotmánya. [Tandori Mária]
- 57. Jugoszlávia külpolitikai dilemmája 1940-ben. [Tóth-Szenesi Attila, Szajcsán Éva]
- 58. Állam - Szent Unió - Skizma. [Kovács Kálmán Árpád]

2003

- 59. Három középkori germán törvénykönyv. [Huszár Edit]
- 60. Az első világháború és a spanyol semlegesség. [Pallagi Mária]
- 61. Edvard Benes: Az osztrák probléma és a cseh kérdés. [Gulyás László, Halmos Tamás]
- 62. Johann Martin Honigberger: Napkeleti gyümölcsök. [Buczkó Zsuzsanna]

2004

- 63. Zsebkalauz- Németországhoz. [Kovács Melinda, Szilárd Balázs]
- 64. Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozása. 1948. február 10. [Vukman Péter]
- 65. Olasz-spanyol kapcsolatok a második világháború idején. [Katona Eszter]

2005

- 66. A konstantinápolyi egyezmény (1800. ápr. 1.) és Ali pasa levélváltása a Jón-szigetek kormányzójával (1807-1808). [Szász Erzsébet]
- 67. Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásából. [Horogszegi Zoltán, Rábai Krisztina]
- 68. Hydatius: Chronica (379-469). [Széli Gábor]
- 69. Magyar források a finn-szovjet téli háborúhoz. 1939. nov. 30.-1940. márc. 12. [Vámos Barbara]
- 70. A szovjet-jugoszláv konfliktus története a források tükrében (1948 február-1949 november). [Vukman Péter]
- 71. Az 1945-ös szovjet atomkémkedés dokumentumok tükrében. [Cora Zoltán]
- 72. Hruscsov-Tito levélváltás 1954. [Ifj. Prohászka Géza]

2006

- 73. Konrad Adenauer kancellár beszéde az első nyugatnémet kormány programjának vitájában (1949). [Mucsi András]
- 74. A késő Anjou-kori dalmát és magyar tengeri hajózás 1381 és 1382-ből származó oklevelek alapján. [Juhász Ágnes]
- 75. Németország és Nagy-Britannia diplomáciai kapcsolatai 1892-1904 között. (A Tilley-memorandum, 1905). [Rostás Róbert]
- 76. A Jézus Társaság feloszlata (1759-1773). [Babarczy Dóra]

2007

- 77. A Lex Imitana (egy Flavius-kori municipium törvénye). [Illés Imre Áron]
- 78. A Bor-Kalán nemzetségi birtokperének ítéletlevele 1332-ből. [Papp Róbert]

2008

- 79. A Szent István csatahajó elsüllyedése. 1918. június 10. [Bánsági Andor] (*elfogyott*)
- 80. Tunnunai Victor: Chronica (444-565). [Széli Gábor]
- 81. Spanyol dinasztikus alternatíva: A karlisták. [Polácska Edina]

2009

- 82. Városi törvények a római köztársaság utolsó századából. [Janzsó Miklós, Szabó Ádám Ágoston]

2010

- 83. Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között (Breda, 1667. július 31.). [Palotás Zsolt]

2011

- 84. Hivatalnokok, lázadók, szerzetesek (Késő római szöveggyűjtemény 1.). [Bara Péter, Illés Imre Áron, Palotás György, Szabó Ádám Ágoston és Varga Ferenc]
- 85. Városi közigazgatás a Digesta 50. könyvében [Illés Imre Áron]
- 86. Idősebb Plinius a mágiáról [Takács Anikó]

